Erlend Frafjord:
Norges farligste menn;
Hva skjer i hodet til mennesker som bestemmer seg for å drepe, uten åpenbare motiver?

Side 19

Sissel Gran:
Opp alle gamle kjerringer som kan bråke! Gamle kjerringer trenger en skare av likesinnede som tar bølgen for hverandre.

Side 16

Sigrid Bratlie:
Genteknologi kan bli et av de viktigste verktøyene for økt matsikkerhet i verden, men vil vestlig GMO-motstand sette en stopper?

Side 6

Kjetil Jacobsen:
400 år etter Francis Bacon;
Hva gjør vi når tilliten til vitenskapen synker i det helt vitenskapsavhengige samfunnet?

Side 17

Årets festival byr på rundt 100 arrangement over fire dager med et par hundre norske, nordiske og internasjonale filosofer, tenkere, forfattere, kunstnere, journalister og vitenskapere. Vi byr i år som i fjor på undring og undringsfellesskap i debatt, samtale og foredragsformat. Nye konsept av året er: Mini dokumentarfilmfestival / Workshops / Uenighetsbar / Festivalresonans & Q&A. Foruten konserter, utekino, standup, poesi, kor, utstillinger, sjøbad, hypnoterapi og mye mer!

Festivalstab / ansatte i KÅKÅ:

Jan Inge Reilstad
kunstnerisk leder
festivalsjef *Wonderful World*

Cornelius Middelthon
daglig leder

Jørg Arne Jørgensen
redaktør
festivalsjef KÅKÅnomics

Annelin H. Müntzer-Høyvik
marked & design

Torje Fanebust Aas
medieprodusent

Ellisiv Tveit
festivalkoordinator

Programråd

Jan Inge Reilstad, Jørg Arne Jørgensen, Anders Tranberg , Maria Mjaaland Sele, Kristin Aalen, Terje Vallestad, Morten Gjersum, Sebastian Waldejer, Annelin Müntzer-Høyvik, Torje Fanebust Ås, Cornelius Middelthon

Redaksjonsråd

Jan Inge Reilstad, Lena Lindgren, Einar Duenger Bøhn, Eirik Høyer Leivestad, Morten Tønnesen, Hilde Sandvik, Amund Børdahl, Sissel Gran, Kjetil Ansgar Jacobsen, Johanne Pontoppidan Tuxen, Kaja Schjerven Mollerin

Styret i KÅKÅ:

Ingebord Foldøy Solli, styreleder

Alexander Stensrud, nestleder

Rolf Norås, styremedlem

Brit Rugland, styremedlem

Randi Hognestad, styremedlem

Festivalavis:

Jan Inge Reilstad
Ansvarlig redaktør

Annelin H. Müntzer-Høyvik
Redaktør og grafisk designer

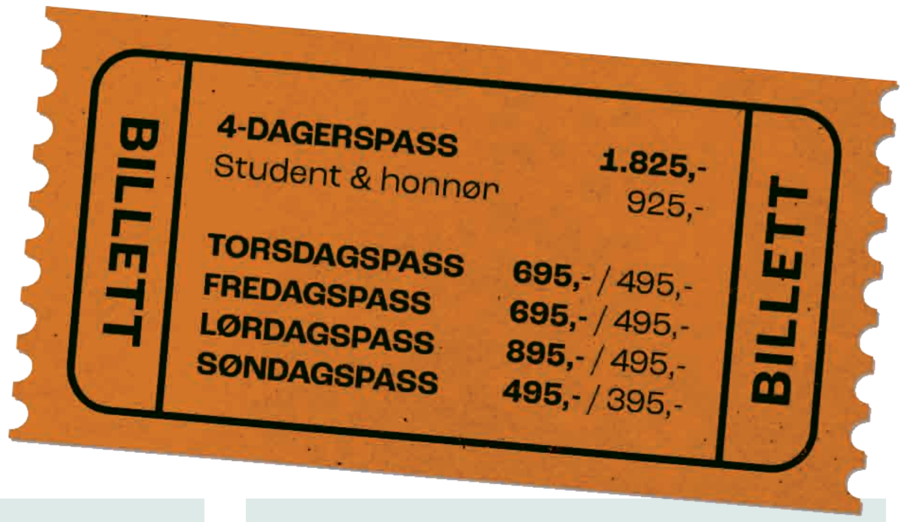

FESTIVALKONTOR

Festivalkontoret ligger på Tou og holder åpent hele festivalperioden.

Åpningstider:

Ons 29. mai	kl. 15.00 - 18.00
Tor 30. mai	kl. 11.00 - 22.00
Fre 31. mai	kl. 11.00 - 22.00
Lør 1. juni	kl. 10.00 - 22.00
Søn 2. juni	kl. 09.30 - 18.00

TRANSPORT

Bysykkel
Det er bysykkeloppstilling på Tou. Sykkel reserveres i Kolumbus-appen.

Buss
Buss nummer 4 Rosenli går fra Klubbgata i Stavanger sentrum til Avaldsnesgata, som er nærmeste stopp til Tou.

Bil
Parkeringshuset Tou parkering ligger like ved Tou. Adkomst via Ryfylkegata > Siriskjeret.

BILLETTER

Festivalpass
Festivalpasset gir deg fri entré på alle arrangementer *med ledig kapasitet*.

Merk at du som har festivalpass kan *sikre deg plass* til populære arrangementer ved å hente ut billett til enkeltarrangementer på forhånd. Velg billettkategori "Med festivalpass" (billettgebyr kr 20,- påløper).

Festivalarrangementene foregår med overlappende starttid og festivalpasset gir deg mulighet til å vandre mellom ulike arrangementer som foregår samtidig.

OBS! Ved kjøp av festivalpass får du et festival-armbånd som må hentes ut på festivalkontoret før arrangementstart. Se festivalkontorets åpningstider til vensre.

Enkeltbilletter
Det er mulig å kjøpe enkeltbilletter til alle festival-arrangementer. Hvis du har tenkt deg på flere arrangementer, vil det svare seg med et dags- eller festivalpass.

Billetter og festivalpass kjøper du på **www.wonderfulworld.no**

Wonderful World arrangeres av:

KÅKÅ
www.kaakaa.no

TOU
www.touofficial.no

Universitetet i Stavanger
www.uis.no

Våre støttespillere:

LEDER

KÅKÅ kverulantkatedralen lager Wonderful World nr. 2!

Albert Einstein er paradeeksempelet på en filosoferende vitenskaper. Hans fundamentale innsikter med relativitetsteoriene (1905/1915) tok utgangspunkt i at den foreliggende vitenskapen var feil. Som en filosofisk billedkunstner forestilte han seg hvordan universet og den fysiske verden faktisk kunne henge sammen, så ble antagelsene konstruert og formulert i matematiske formler, før den vitenskapelige jobben med å finne ut av om det var slik, kom i gang – og for så vidt ennå pågår.

Einstein er kjent for å ha sagt at Gud ikke spiller med terninger og at den skjønneste og dypeste erfaringen mennesker kan ha, er den sensasjonelle følelsen av undring over verdens mystiske eksistens, ja, at denne følelsen faktisk er primærkilden til sann vitenskap.

På samme vis starter Darwin *Artenes opprinnelse* (1859) med å understreke at han i sin radikale evolusjonslære, som sier at alt liv på jorda er i slekt og utvikler seg gjennom naturlig utvalg, overhodet ingenting kan si om hvordan livet selv faktisk oppstod.

I dag vet vi at livet på jorda med stor sannsynlighet oppstod på dyphavshavbunnen. Havet, dyphavsboring og planetens tålegrenser står på årets festivalplakat. Festivalens mest politiske holdninger kommer ikke uventet med havet, klimaet og naturen, foruten diagnose og kur for norsk skole, norske oppvekstpatologier og norske tillitspatologier – i helt andre enden av det menneskelige spekteret, må vi vel si.

Vi kan uansett fastslå at de to kanskje største vitenskaperne i historien begge var 100% bevisste på hva deres forskning og vitenskap *ikke* kunne si noe om, samtidig som de revolusjonerte vår forståelse av hvordan universet og livet på jorda virker og utvikler seg.

Hvorfor fins verden?

Det er bare de få siste tusenårene at menneske-dyret virkelig har begynt å forestille seg svaret. Samtidig som vi nå, med NASA sitt James Webb Space Telescope, kan se lyset fra 13,2 milliarder år gamle himmellegemer! Lys som er sendt ut fattige 600 millioner år etter The Big Bang, kan vi mennesker nå fange opp med våre instrumenter og bruke til kunnskapsbygging.

Det skal finnes minst 400 skapelsesmyter rundt omkring i verdenskulturenes pur unge, mytologiske og religiøse skattkamre. Noen av dem har krystallisert seg til religioner, og noen av disse til monoteistiske religioner, trossystem med én Gud på toppen. Uten at svaret på spørsmålet blir så mye klarere, av den grunn.

Religioner er rene kulturprodukter, og fortsatt kjernestoffet i mange kulturer. På sitt verste lukker religioner mysteriet i en rosenrød totalfortelling – gjerne på patriarkalsk og antroposentrisk vis. På sitt beste åpner vitenskapen og fysikken uavlatelig opp for mysteriet til oss, for undring og sterk livsfølelse – i møte med svarte hull og kvantefysikk.

Samtidig må vi erkjenne at vitenskapen (også et rent kulturprodukt) for lengst har bevist at vi er i slekt med alt som finnes. Vi har erkjent at universet vårt kun har 118 basisingredienser, men ingen kokker eller oppskrift eller bruksanvisning.

Men dette hovedspørsmålet tilhører ikke minst filosofien. De fleste av de store filosofene har stilt det, fra Platons hulelignelse til, ja, f.eks. filosofen Philip Goff – som kommer til *Wonderful World* 2024 med sin nye bok *Why? The Purpose of the Universe*, og som bidrar til denne festivalavisa med artikkelen «Hinsides Gud og ateisme». Goff har tenkt. Verken teisme eller ateisme, verken åndelig idealisme eller vitenskapelig materialisme, har svar på spørsmålet.

Men, sier Goff, alt tyder på at det fins en kosmisk hensikt.

Vi holder vår lovnad om å ta publikum med til kanten av kunnskapen og forskningsfronten og se derfra. Vi byr på egne programposter om «The Mystery of Emergence» (de store uforståelige sprangene; kosmos, liv, bevissthet, språk, osv.), om panpsykisme, om psykedelisk terapi og spiritualisme, som i 2024 virker å bli mainstream i en slik forstand at redaksjonen som research vurderer å bestille egen psilocybin-retreat – etter festivalen, må vite.

Bioteknologi og vitenskapskrise

Bioteknologien vil kunne bli den store gamechangeren for livet på jorda, og det en gang i den nære fremtiden. Hva skjer når bioteknologien møter KI, og hvilke enorme muligheter fins der, for verdens matsituasjon? Vi byr på en egen serie om bioteknologiens muligheter, som også blir del av det nye mediesmarbeidet vi har med Nrk P2 og Morgenbladet – det vil i bakkant av festivalen komme en egen seks timers festivalsending i Norges viktigste vitenskapsformidlende medium, P2.

Vi legger vekt på å sikre hardcore vitenskapelighet i programmet, noe som er lett med Anders Tranberg, den formidlingsglade professoren ved UiS, som medredaktør. Festivalen byr på programserien «Dark is the New Black», «KI: Trussel, mulighet eller hysteri?» og det blir egne Q&A-sesjoner både om kjernefysikk og partikkelfysikk – og Abels tårn kommer!

Julia Ravanis kommer med foredrag om «Skjønnheten i kaos – om å jorde den teoretiske fysikken». Hun skriver i denne avisa om hvordan vi mennesker til alle tider tilsynelatende holder oss med en teknologi-metafor for å forstå verden og universet. Akkurat nå er det datamaskinen som gjelder, og derav også teoriene om at alt bare er en simulering / dataspill á la The Matrix.

Vi spør også om hvordan det står til med tilliten til vitenskapen anno 2024, 400 år etter Francis Bacon satte i gang med det han kalte eksperimentell vitenskap. Vi lever i dag antagelig i «en permanent vitenskapelig revolusjon» samtidig som tilliten til vitenskapen virker å være i fritt fall, slik Kjetil Jacobsen skriver her i festivalavisa: «Kanskje er dette vår tids avgjørende demokratiske krise og paradoks: Det vitenskapeliggjorte samfunn der folk savner tillit til kunnskapens institusjoner.»

Hva i all verden gjør vi med det? Ja, *vi* lager iallefall filosofi- og vitenskapsfestival. Først og fremst lover vi at *Wonderful World* 2024 skal by på undring og undringsfellesskap.

Forskningsfronten og folk flest

Den nordiske filosofi- og vitenskapsfestivalen arrangeres altså for andre gang mellom 30. mai og 2. juni. Årets festivalprogram består av et hundretalls arrangement over fire dager. På samme sted som i fjor, med vakre TOU som hovedarena og medarrangør i Stavanger Øst. I fjor ble vi overveldet over mottagelsen, med et publikum på rundt 7000 første gang ut for festivalen, som sammen med filosofene og fagfolka alle meldte overstrømmende tilbake om vidunderlige verdensopplevelser. Journalist Jan Zahl oppsummerte slik etterpå, i Aftenbladet:

I fire dagar til ende har det vore stappfullt av folk på arrangement etter arrangement. For sånn fungerer altså ein vellukka snakkefestival. Som ein slags hoppestokk for tanken: Du flyr plutseleg litt hogare. Tanken kan ta eit ukjent sprang. Kroppens viktigaste muskel – hjernen – har fått litt trim. Eg veit ikkje heilt kvifor eg var så pessimistisk i forkant.

Det er fortsatt for langt mellom forskningsfronten og folk flest i Norge, som er et lite land med en relativt smal og rigid kultur med få formidlingsarenaer. Mediene og politikken er dessverre altfor ofte ikke et vindu inn til en vis og kunnskapsrik virkelighet, har ofte tunge skodder for nyanserte blikk på virkeligheten. Vi tenker at folk flest i et demokrati *har rett på tilgang til* den beste tenkningen og vitenskapen.

Wonderful World skal by på opplyst forståelse, dette som den norskættede statsviteren Robert Dahl mente var den aller viktigste ingrediensen til et fungerende demokrati - men også det som er vanskeligst å få til.
Det fins som kjent noen få nisjeaviser og tidsskrift som bedriver skikkelig filosofi- og vitenskapsformidling i Norge, i tillegg til P2, som jo er en gullgruve for folk flest som er glad i aktuell kunnskap. Vi er glade for å samarbeide med mange av dem.

Splonk nye programkonsept

Vi vet at det ikke fins noe lignende som *Wonderful World*, og i år skrur vi til enda noen hakk. Søndag 2. juni topper vi festivalen med en mini dokumentarfilmfestival, med noen av årets beste norske og internasjonale dokumentarfilmer, som alle fortsetter på noen av de store temaene og spørsmålene som fins i selve festivalprogrammet. Den perfekte landing av en intens festival.
I år som i fjor er søndagen samtidig en kunnskapslysten barne- og familiedag på TOU.

Nytt er at vi alle dager også byr på en workshop.

Jan Inge Reilstad, kunstnerisk leder for KÅKÅ kverulantkatedralen og festivalsjef for Wonderful World – den nordiske festivalen for filosofi og vitenskap.

Onsdag: Skriving som egenterapi. Torsdag: Selvledelse og tilstedeværende ledelse. Fredag: Selvutvikling og selvavvikling. Lørdag: Healing Voice. Med norske, nordiske og engelske kursholdere av første klasse.

KÅKÅ kverulantkatedralen er 10 år i 2024. Hver eneste dag gjør vi døren høy og porten vid med «Festivalresonans og baksnakk i Resepsjonen», en anledning til å fordøye og debriefe dagens input i uformelt kaféfellesskap.

Vårt motto har vært at den gode kverulanten styrker uenighetsfellesskapet. I år byr vi hver dag også på noe vi kaller for «Uenighetsbar». Sammen med Subjekt-redaktør Danby Choi mekker vi et format som forhåpentlig rekker fram til de unge på oppdatert vis. Her kan man øve seg i å felle smaksdommer, debattere og krangle sammen – for å kunne delta i det livsviktige arbeidet med å styrke uenighetsfellesskapet.

I denne avisa møter du på forfattere og tema som blir viktige innslag i festivalprogrammet. Birger Emanuelsen med et forsvar for barns frihet: Hva er egentlig et barn?

En av økonomiens verdensstjerner er med oss, Janet Currie skal snakke om «Investments in Children and Child Mental Health». Hun åpner hele festivalen.

Vi spør: Hva er selvet? Hvor finner vi det? Skal vi gå innover bak egoet eller utover i relasjonene? Hvor lett er det egentlig å finne seg selv i villnisset av kultursykdommer og nevroutviklingsforstyrrelser som råder der ute nå, med algoritmestyrt smitte i Ekko-land?

Sex, klitoris og kjærlighet er nær sagt alltid på menyen, det er bare for viktig. Og vi får besøk av noen herlige gamle kjerringer som bråker!

Det er veldig mange som drar lasset for å skape *Wonderful World*. Takk til et engasjert redaksjonsråd og programråd, og til dedikert stab og styre i KÅKÅ. Vi takker medarrangørene våre på TOU og UiS, for ikke å glemme alle våre fantastiske frivillige og alle våre sjenerøse støttespillere.

Vi håper DU vil komme og kjenne på *Wonderful World*. Vi ønsker velkommen til fire dager med undring, fordypning, opplyst forståelse, musisk innsikt, humor og alvor – og sterk livsfølelse. Vi ser på festivalpasset som en resept!

Vi har som vanlig invitert filosofene og vitenskaperne til å komme og snakke slik at folk flest forstår hva de sier, ellers står de i fare for ikke å bli invitert tilbake. Publikum avgjør!

TOU blir som en liten landsby denne langhelgen i mai-juni 2024, I Stavanger altså, dette som må være verdens perfekte festivalby – en kosmopolitisk smaaby, en intim energihovedstad. I ei underleg og nydeleg verd!

Du finner både vinbar, ølbar og kulinarisk gatemat på festivalområdet på Tou i Stavanger øst. Foto: Tiril Hauan

Fra åpningsforedraget med Andreas Wahl under Wonderful World 2023. Foto: Tord Paulsen

Fra arrangementet "Verdiløse menn" i EastSide-kvartalet i Stavanger øst. Foto: Tiril Hauan

"Wonderful Words"; konsert med Hedvig Mollestad, Jon Balke og Espen Beranek Holm. Foto: Tiril Hauan

Festivalens hovedarena huset Tou Bryggerier frem til 1988. Tou har siden blitt en av landets største uavhengige kulturinstitusjoner. Foto: Tord Paulsen

Familiesøndag. Her fra arrangementet "Jakten på stjernestøvet" med Jon Larsen. Foto: Tiril Hauan

Fysikken som metafor

Urverket, dampmaskinen og datamaskinen er bare metaforer. Vi må på nytt løfte fram uforutsigbarheten som tross alt lurer under kvantefysikkens statistikk og snakke om hvordan vi skal håndtere den.

TEKST *Julia Ravanis, svensk idéhistoriker, teknologihistoriker og sivilingeniør i teknisk fysikk. Ga ut boka* Skjønnheten i kaos *(2022)*

OVERSATT AV *Lene Kathrine Hoff*

Kameraten min har en sånn klokke som måler alt mulig: puls, skritt, trening, dyp søvn. Alt blir til tall som settes sammen i grafer hvor hvert døgn vises som en rytmisk pendling mellom oppjaget og avslappet tilstand. Stress øker pulsen og dermed kurven, avslapning gjør det motsatte. En velbefinnende person har en passelig variert kurve (hva som er passelig forteller appen som hører til klokken). I dag har jeg det bra, fastslår vennen min med blikket på mobilen.

Livene våre blir stadig mer kvantifiserbare: fysisk aktivitet måles i antall skritt, vurderinger gis i tallkarakterer, meritter samles i et eller annet kvantitativt prestasjonsmål. Alle de tusenvis av digitale sifrene som våre internettvaner etterlater seg, samles inn av multinasjonale selskaper som så bruker dem til å forutsi vår atferd. Samtidig er livet på mange måter mer kaotisk og uforutsigbart enn det historisk sett har vært. Hva kommer barna våre til å jobbe med? Vil aksjekursene gi dem trygghet eller la sparepengene deres gå opp i røyk? Vil et så hverdagslig fenomen som snø fortsatt forekomme i deres Norden dersom klimaet bare blir varmere og varmere? Eller sjøbad, om det tvert om blir kaldere.

Kvantefysikkens uforutsigbarhet

Samtidens iboende spenning mellom kvantifiserbare forutsigbarheter på den ene siden og kaotisk uforutsigbarhet på den andre, har paralleller til kvantefysikken. Kvantefysikken viser at materiens aller innerste bestanddeler preges av en ubønnhørlig usikkerhet. Et elektron lar seg ikke nagle fast – så snart man fastslår hvor det befinner seg, mister man nødvendigvis all kunnskap om hvor fort det beveger seg. Når elektronet beveger seg på egen hånd, følger det ingen forutsigbar bane, men fyker omkring som en bølge over mange steder samtidig. Tilfeldighetene bestemmer hvor det dukker opp.

Det er mange (deriblant meg) som entusiastisk har skrevet om kvantefysikkens uforutsigbarhet. Samtidig bygger kvantefysikken i stor grad også på beregnbare forutsigelser. De er statistiske – det vil si, ikke i deterministisk forstand – men når det statistiske grunnlaget bare blir stort nok, fungerer det i prinsippet som en naturlov. Triller du en terning tilstrekkelig mange ganger, kommer nesten nøyaktig en sjettedel av utfallene til å vise tallet en. Ved hjelp av kvantefysikkens statistiske forutsigelser har man temmet elektronenes usikkerhet. Elektronene er jo for eksempel hovedkomponenter i all elektronikk – altså den digitale teknologien som muliggjør den massive datainnsamlingen og de kvantitative analysene av vår helse, våre prestasjoner og meninger.

Kvantefysikkens verden er også på andre måter lik datamaskinens: For eksempel er kvantefysikken digital i den betydning at det blant de aller minste partiklene ikke finnes noen kontinuerlige prosesser, bare diskrete hopp mellom ulike energinivåer. Det er her ordet kvantum kommer fra: en avgrenset mengde som kan akkumuleres med andre like store mengder, men aldri deles opp og spres ut. Forskjellen mellom analog og digital teknologi er nettopp at den analoge baserer seg på kontinuerlige signaler, mens den digitale er basert på avgrensede kombinasjoner av ettall og nuller. Denne likheten mellom kvantefysikken og den digitale verden betraktes iblant som et bevis for at vi egentlig lever i en datasimulering.

Urverket, dampmaskinen og datamaskinen

Det er ikke første gang en viss teknologi i kombinasjon med en viss fysikalsk teori gjøres til symbol for hele den menneskelige livserfaringen. På 1600-tallet var det urverket og mekanikken som stod for symbolikken. Filosofen René Descartes mente at naturen var mekanisk; en sinnrik konstruksjon som man kunne forstå og mestre. Det nye mekaniske urverket var paradeeksempelet på en slik konstruksjon, med et minutiøst formet tannhjul som lot klokka tikke tilsynelatende av seg selv. Dessuten var klokka designet av en urmaker, på samme måte som naturen var skapt av Gud.

På 1800-tallet var det i stedet dampmaskinen og termodynamikken som ble ansett å speile verden. Energi ble et nøkkelbegrep for å forstå ikke bare industriell, dampdrevet produksjon, men også samfunnet og mennesket. Biologene snakket om kretsløpet av mental energi i mennesket, og filosofene beskrev hvordan energien ble omdannet på samfunnsnivå. Termodynamikken lærer oss at det finnes to typer energi: nyttig arbeid (som trenger brensel) og forspilte restprodukter som friksjon og varme. Kapitalismen og industrialiseringen fulgte en liknende logikk, som ikke verdsatte arbeidernes fritid overhodet, men kun bevilget fabrikkarbeiderne minimal tid til måltider og søvn utover arbeidstiden – til påfyll av brensel for å orke å arbeide igjen.

På sett og vis levde mange av 1800-tallets arbeidere som om de var inni en stor dampmaskin. Og i dag lever mange som om de var inni en datamaskin, der alt består av tall, binære signaler som representeres av ettall og nuller: på eller av, ingen nyanser tillatt. Det som ikke kan kvantifiseres, finnes ikke.

Men urverket, dampmaskinen og datamaskinen er jo tross alt bare metaforer. Dessuten har mekanikken, termodynamikken og kvantefysikken flere aspekter enn de man lar overskygge alle andre når samfunnet skal innordnes under ett enkelt symbolsk prinsipp. Kanskje er det likevel et poeng å løfte fram uforutsigbarheten som tross alt lurer under kvantefysikkens statistikk, og snakke om hvordan vi skal håndtere den. ■

Skjønnheten i kaos (2022)
av Julia Ravanis
Spartacus forlag
–
Boken er en del av Wonderful Lesesirkel. Les mer på wonderfulworld.no

ARRANGEMENT:
Lørdag 1. juni
Skjønnheten i kaos - å jorde den teoretiske fysikken
Medvirkende:
Julia Ravanis
Anders Kvellestad
–
Julia Ravanis deltar i flere festivalarrangementer. Se program på wonderfulworld.no

EI NYDELEG VERD

Eg ser grøne tre, eit rosenbed
Eg ser dei bløme for deg og meg
Og eg tenkjer med meg sjølv
For ei nydeleg verd

Eg ser himmel blå, sky kvit og sæl
Ein heilag dag og ein mørkmåla kveld
Og eg tenkjer med meg sjølv
For ei nydeleg verd

Og regnbogens fargar; så vakre oppi der
Er óg på alle andlet som går forbi her
Eg ser folk helsar på, dei seier «Hei på deg»
Men eigentlig seier dei: «Eg elskar deg»

Eg høyrer bonna skrik, dei veks til
Dei lærer meir enn eg nokon gong vil
Og eg tenkjer med meg sjølv
For ei nydeleg verd

Av Bob Thiele og George Weiss for Louis Armstrong

Nynorsk gjendiktning:
Espen Beranek Holm og Jan Swensson

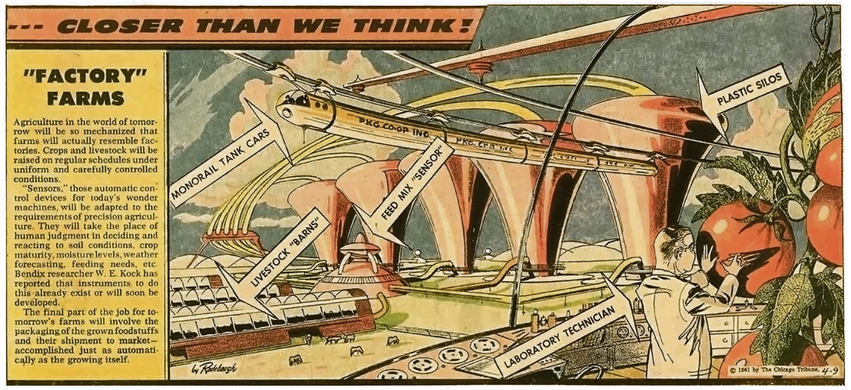

Bioteknologi og fremtidens mat

Genteknologi kan bli et av de viktigste verktøyene for økt matsikkerhet i verden, men vil vestlig GMO-motstand sette en stopper?

TEKST *Sigrid Bratlie, molekylærbiolog, forfatter og samfunnsdebattant. Ga ut boka* Fremtidsmennesket *i 2020.*

ILLUSTRASJON *Factory farms (1961) av Arthur Radebaugh for The Chicago Tribune*

Reflekterer du noen gang over hvor heldig du er, der du vandrer mellom butikkhyllene som bugner av ferdigbakt brød, ferske grønnsaker og pasta i minst åtte forskjellige varianter?

Hadde det ikke vært for moderne landbruk og matproduksjon, ville vi ha måttet bruke mesteparten av vår våkne tid på jakt og sanking av mat. Verdens matsystemer er en forutsetning for hele sivilisasjonen slik vi kjenner den: at vi kan bo i byer, at vi kan bruke tid på utdanning og karriere, eller bare scrolle timevis på Tiktok for den saks skyld – og at de fleste av oss kan regne med å leve til godt oppi 80-årene.

Samtidig er matproduksjon i dagens form blitt en trussel mot klodens bærekraft. Den beslaglegger nesten halvparten av verdens beboelige landarealer og bidrar til rundt en tredjedel av alle klimagassutslipp. Vi har gjort oss avhengige av sprøytemidler og kunstgjødsel for å opprettholde produksjonen. Frem mot 2050 skal vi ifølge FN produsere 60 prosent mer mat for å mette enda flere sultne munner. Dette vil skje under stadig større press fra klimaendringer og smittesykdommer som gjør det krevende å dyrke mat, med krig og annen geopolitisk uro som truer forsyningskjedene. Det blir en formidabel utfordring å sikre bærekraftig og stabil matforsyning til verdens befolkning fremover, særlig til de aller fattigste.

Betydningen av CRISPR for matproduksjon
Et av våre beste håp ligger i bioteknologi som lar oss jobbe med, ikke mot, biologien. Ett eksempel er genredigeringsteknologien CRISPR – en slags «gensaks» oppdaget i bakterienes immunforsvar. CRISPR gjør det mulig å utvikle biologiens programvare – genetikken – målrettet og effektivt. Allerede som åtteåring var CRISPR-teknologien verdig en Nobelpris, blant annet for sitt åpenbare potensial for å styrke matsikkerhet og bærekraftig matproduksjon.

Med CRISPR og annen bioteknologi kan vi bytte ut kjemiske sprøytemidler, antibiotika og kunstgjødsel med biologiske løsninger. Genredigerte planter og husdyr som ikke smittes av sykdom, som sopp-resistent hvete og griser som ikke blir syke av afrikansk svinepest, er ett eksempel. Et annet er genredigerte jordbakterier som gjødsler mais og hvete med nitrogen fra lufta. De kutter behovet for kunstgjødsel med rundt en tredjedel, sparer atmosfæren for utslipp av klimagasser, sparer miljøet for skadelig nitrogenavrenning – og bøndene for betydelige kostnader. Slike bakterier er allerede i bruk i USA på et areal dobbelt så stort som all dyrkbar mark i Norge til sammen.

Genteknologi gjør det også mulig raskere å utvikle planter som bedre tåler tørke, flom og andre krevende klimaforhold – for eksempel genredigert tørkeresistent ris, som snart er tilgjengelig for risbønder i India. Og vi kan produsere sunnere og mer næringsrik mat, som korn med lavere nivåer av kreftfremkallende akrylamid, allergi-frie egg og tomater med mer antioksidanter. FNs klimapanel, FNs organisasjon for mat og landbruk, EU-kommisjonen og den norske Vitenskapskomiteen for mat og miljø, peker alle på genredigering som et viktig verktøy for grønn omstilling av matsystemene.

Den vestlige politiske motstanden
Å forløse dette store potensialet, er imidlertid ikke enkelt. Ikke først og fremst på grunn av tekniske hindre, men på grunn av samfunnsmessige og politiske forhold. Bioteknologi, spesielt genteknologi, har vært omstridt i flere tiår. Særlig i Norge og resten av Europa har motstanden mot dyrking av genmodifiserte planter vært stor – ikke bare på egen jord, men også på andres jord. Et eksempel er tiår med vestlig motstand mot Golden Rice – genmodifisert ris tilsatt beta-karoten, det samme stoffet som finnes i gulrot, som i kroppen omdannes til A-vitamin. Målet med Golden Rice er å hindre blindhet og død blant barn i Sørøst Asia og andre steder der A-vitaminmangel er et stort problem. Det tok 30 år å få risen godkjent og ut på filippinske rismarker, blant annet fordi miljøaktivister ødela feltforsøkene som skulle til for å få godkjenning. Motstandernes argumenter spenner fra frykt for at genmodifisert mat vil føre til kreft og infertilitet når den spises og økologisk kollaps når den settes ut i naturen, til at den globale storkapitalen vil få kontroll over fattige småbønder i det globale sør. At risen nå er risikovurdert, godkjent og erklært trygg har ikke minsket motstanden – heller tvert imot: Greenpeace har anket godkjenningen av Golden Rice til den filippinske regjeringen.

På den andre siden av debatten står mange forskere som mener denne motstanden er uetisk. I 2016 publiserte 107 nobelprisvinnere – mer enn en tredjedel av alle som fremdeles er i live – et åpent brev der de innstendig ber om at motstanden mot Golden Rice spesielt, og GMO (genmodifiserte organismer) generelt, droppes.

Alt tyder på at debatten ikke vil bli noe mindre polarisert nå som CRISPR virkelig skyter fart og utfordrer genteknologipolitikken over hele verden. Når vi i fremtiden ser tilbake på den vestlige motstanden mot genteknologi: Vil den bli husket som antivitenskapelig fryktpolitikk som stod i veien for å sikre mennesker trygg tilgang til mat? Eller snarere som en siste skanse mot en hodeløs teknologioptimisme som presser verdens matforsyning i retning monopol og monokultur? Jeg håper du blir med når vi under *Wonderful World* 2024 tar den kanskje viktigste debatten om hvordan vi kan jobbe for global matsikkerhet – en debatt som egentlig er langt på overtid, allerede. ■

ARRANGEMENT:
Torsdag 30. mai
Det bioteknologiske fremtidsmennesket?
Medvirkende: *Sigrid Bratlie, Einar Duenger Bøhn, Lena Lindgren m.fl.*

Fredag 31. mai
Livet kan snart designes - hva når bioteknologi møter KI til syntetisk biologi?
Medvirkende: *Sigrid Bratlie, Ishita Barua, Lena Lindgren m. fl.*

Lørdag 1. juni
Genteknologi og global matsikkerhet - står Vesten i veien?
Medvirkende: *Sigrid Bratlie, Espen Gamlund, Lena Lindgren m.fl.*

Jaktfilosofi

Når og under hvilke betingelser er det greit å drepe andre naturvesen? Hva trenger barna våre å lære for å få kjærlighet og omsorg for naturen?

TEKST *Einar Duenger Bøhn, professor i filosofi ved Universitetet i Agder*

For et års tid siden tok jeg initiativ til at mine tre tenåringssønner og jeg skulle ta jegerprøven. Vi bestod prøven og er nå sertifiserte jegere. Nå driver jeg og maser om at vi skal dra på jakt sammen.

Jakt er ofte definert som å søke i naturen etter vilt for å drepe det. Jakt medfører med andre ord drap. Hva slags far tar initiativ til at hans tre tenåringssønner skal drepe noe? Jegerprøven innebar å lese en bok på 350 sider om jakt og jaktkultur, om lover og regler, om forskjellige typer jaktvåpen og våpenkultur, om mange forskjellige arter, og om slakt, samt ni kvelder med undervisning. Vi var også på skytebanen og ute i naturen. Hadde det vært bedre om gutta ikke hadde vært med på noe av det?

De to kulturer
Det er ofte to perspektiver som dominerer i diskusjoner omkring jaktens legitimitet. På den ene siden har du de som argumenterer for at jakt ikke er greit. Grunnpremisset er da som regel at vi mennesker ikke har rett til å drepe andre dyr, i tillegg til at vi egentlig ikke trenger å jakte i dagens samfunn. Med andre ord, jakt er både unødvendig og umoralsk aktivitet.

På den annen side har du de som argumenterer for at jakt er greit. Grunnpremisset er da som regel at jakt er en dypt meningsfull aktivitet for oss mennesker, og at det er såpass godt regulert at det faktisk forvalter viltets eksistens bedre enn om vi ikke jaktet. Det er med andre ord, bedre for viltet om vi jakter enn om vi ikke jakter, i tillegg til at det er meningsfullt for oss å jakte.

Hvem har rett? Jeg tror begge har rett, men at de ofte ikke ser hele bildet. Hvis vi ser jakten ut ifra hvert enkelt dyrs perspektiv, så føles det galt å drepe det, spesielt når vi strengt tatt ikke trenger å gjøre det. Men hvis vi ser jakten ut ifra artens perspektiv, så ser det litt annerledes ut. Dagens jakt er regulert slik at den (ideelt sett) bare høster av overfloden, som betyr at den aldri tar ut individer av arter som er truet. Arten som helhet blir både sunnere og sterkere av at man tar ut individer av den, så lenge man forvalter det riktig slik at arten som helhet aldri blir truet. Målet er en form for økobalanse.

Så hvilket perspektiv er alt i alt det etisk riktige? Skal vi ta mest hensyn til hvert enkelt individ eller til arten som helhet? Det er spørsmålet, men jeg tror ikke det har et klart svar. Begge har noe for seg. De to motstridende perspektivene utgjør slik sett et etisk dilemma.

Menneskets makt og ansvar
Men et interessant begrep vi lærte på jegerprøven er begrepet om human jakt. Det handler om å jakte på en slik måte at vi tar mest mulig hensyn til dyra under jakta. De skal ikke stresses mer enn nødvendig, og drepes så fort og effektivt som mulig. Vi lærte blant annet hvordan vi skal skyte dem slik at så skjer. Og ikke minst lært vi at det er viktig å øve seg på å skyte til daglig, så det blir minst mulig skadeskyting når man først skal jakte.

Human jakt er ingen kontradiksjon. Dyr blir jaktet på uansett om vi mennesker jakter på dem eller ikke. Vilt jakter nemlig på hverandre, og de forsøker ikke å skåne hverandre på noen som helst måte. Mennesker gjennomfører derfor i dag en mer human jakt enn dyrene selv. Når du som vilt blir jaktet på uansett, er det kanskje derfor best per dags dato å bli jaktet på av sertifiserte jegere?

Er det av og til, under bestemte betingelser, greit å drepe? For det er det jakt er: å søke etter vilt i naturen for å drepe det. Så hvis det aldri er greit å drepe, så er jakt heller ikke greit. Det er selvfølgelig av og til det er greit å drepe noen former for liv, for eksempel ugress i hagen. Spørsmålet er nok derfor heller hvor grensen går; det vil si hva slags liv og under hvilke betingelser det av og til er og ikke er greit å drepe.

Det var derfor jeg tok initiativ til at tenåringsguttene mine skulle ta jegerprøven. Jeg vil at de skal forstå og erfare naturen i all sin bredde og dybde. At naturen er et gjensidig utbytte mellom liv og død. Jeg vil at de skal finne sin plass i denne naturen, hvor de kan ta eierskap og ansvar. Jeg vil at de skal forstå og erfare at det er vi mennesker som har makten og forvalteransvaret for naturen. Ingen andre.

Den norske filosofen Hans Skjervheim skilte mellom det han kalte deltaker og tilskuer. Jeg vil at mine barn skal være deltakere i naturen, ikke bare tilskuere. For jeg tror de slik også vil lettere føle omsorg og kjærlighet for naturen. ■

POESIES

poesi er
venger i flukt

poesi er
blad i vind

skjønn som
det uventa

møtet mellom
ein havørn og

ein vindturbin i
ope kystlandskap

poesi er
regndropane

som råkar
bladtuppane

og flaka
som vert rivne av

pfas-partiklar
spreidde for alle vindar

Thor Magnus Tangerås,
Landskap med vindturbinar (2024)

Forfatteren leser hele diktsyklusen under Wonderful World.

Over én milliard i kundeutbytte fra Sparebanken Vest

I år igjen deler vi overskuddet med lokalsamfunnet og kundene våre! Har du lån eller innskudd hos oss, kan du få kundeutbytte – rett inn på konto.

Se hva du kan få i kundeutbytte

Sparebanken Vest

Hinsides Gud og ateisme

Hva gjør vi her?
Hva er meningen med vår eksistens?

TEKST *Philip Goff, filosof, bevissthetsforsker og professor ved Durham Universitet, siste bok er* Why? The Purpose of the Universe *(2023)*

OVERSATT AV *Lene Kathrine Hoff*

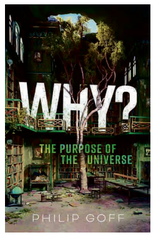

Why? The Purpose of the Universe *(2023) av Philip Goff*

ARRANGEMENT:
Torsdag 30. mai
What's the Purpose of the Universe?
Medvirkende:
Philip Goff m.fl.
–
Philip Goff deltar i flere festivalarrangementer. Se program på wonderfulworld.no

Tradisjonelt sett har Vesten vært dominert av to svært ulike svar på disse relativt store spørsmålene. På den ene siden finner vi en tro på en tradisjonell Gud innenfor de abrahamittiske religionene, et høyeste vesen som har skapt universitet med en god hensikt. På den andre siden finner vi det meningsløse, formålsløse universet til den sekulære ateismen. Jeg har imidlertid kommet frem til at begge oppfatningene er utilstrekkelige, ettersom begge har aspekter de ikke kan forklare om virkeligheten. Etter mitt syn peker bevisene vi har for øyeblikket, på at universet har en hensikt, men en som eksisterer i fraværet av en tradisjonell Gud.

Det teistiske verdensbildet har problemer med å forklare lidelse, særlig i naturen. Hvorfor skulle en kjærlig, allmektig Gud velge å skape den langhalede spissmusen som lammer byttet sitt og så fortærer det levende, langsomt, over flere dager, før det dør av skadene? Teologer har forsøkt å argumentere med at det finnes visse gode ting i vår verden som ikke ville kunne eksistere i en verden med mindre lidelse, slik som alvorlige moralske valg, eller muligheten til å vise mot eller medfølelse. Men selv om det stemmer, er det ikke innlysende at vår skaper skal ha rett til å drepe og lemleste, gjennom å velge å skape for eksempel orkaner og sykdom, i den hensikt å, la oss si, gi oss en mulighet til å vise mot.

I en klassisk innvending mot enkle former for utilitarisme vurderer man følgende mulighet: En lege kan velge å kidnappe og drepe én frisk pasient for å redde livet til fem andre pasienter: ved å gi hjertet til én, nyrene til en annen, og så videre. Legen kunne kanskje øke mengden av velvære i verden gjennom denne handlingen: redde fem liv på bekostning av ett. Likevel vil nok mange føle at legen ikke har rett til å ta livet av en frisk person, selv ikke for et godt formål. På samme måte tror jeg det ville være galt for en kosmisk skaper å krenke retten til liv og sikkerhet for så mange ved å skape jordskjelv, tsunamier og andre naturkatastrofer.

På den andre siden sliter den sekulære ateistiske troen på et meningsløst, formålsløst univers med å forklare den finstemte fysikken livet baserer seg på. Dette hviler på nyere oppdagelser av at visse fysiske størrelser måtte falle innenfor et bestemt og svært snevert område for at liv skulle oppstå. Hvis kraften til mørk energi, kraften som driver utvidelsen av universet, hadde vært bitte litt sterkere, ville to partikler ikke kunne binde seg sammen, og resultatet ville blitt ingen stjerner, ingen planeter, ingen strukturell kompleksitet i det hele tatt. Hvis den derimot hadde vært svakere, ville den ikke kunnet motvirket tyngdekraften, og universet ville kollapset i brøkdelen av et sekund etter big bang. For at liv skulle oppstå, måtte kraften til den mørke energien – på samme måte som Gullhårs grøt – være akkurat passe.

Multivers-teorienes mangler
Lenge trodde jeg at multiverset var den beste forklaringen på den finstemte fysikken som er forutsetningen for liv. Hvis nok mennesker spiller lotto, vil noen sannsynligvis vinne. På samme måte, hvis det er nok universer med ulike verdier i sine «lokale» fysiske lover, er det statistisk sett høy sannsynlighet for at et av dem vil slumpe til å ha de riktige verdiene for at liv kan oppstå.

Jeg har imidlertid blitt overbevist av sannsynlighetsteoretikere at å forsøke å forklare denne finstemtheten gjennom forestillingen om et multivers bryter med et svært viktig prinsipp innenfor probabilistisk tenkning, nemlig det såkalte kravet om total evidens. Dette prinsippet innebærer at man alltid må arbeide ut fra det mest spesifikke beviset man har. Hvis påtalemyndigheten forteller retten at Jack alltid bærer med seg en kniv, når påtalemyndigheten utmerket godt vet at det er en smørkniv han går rundt med, så har påtalemyndigheten villedet retten – ikke gjennom å lyve, men gjennom å gi retten mindre spesifikke bevis enn man faktisk har til rådighet.

Multivers-teoretikeren bryter med dette prinsippet ved å arbeide med bevis for at et univers er finstemt, i stedet for det mer spesifikke beviset vi har tilgjengelig, nemlig at akkurat dette universet er finstemt. Ifølge standardforklaringen om multiverset er fysiske størrelser bestemt av probabilistiske prosesser svært tidlig i multiversets eksistens. Disse probabilistiske prosessene gjør det høyst usannsynlig at et spesifikt univers vil være finstemt, men dersom det finnes mange nok universer, vil sannsynligvis et av dem ende opp med å være finstemt. Vi er imidlertid forpliktet av prinsippet om total evidens til å arbeide ut fra beviset at dette spesifikke universet er finstemt, og multivers-teorien klarer ikke å forklare dette faktum.

Alt dette er litt abstrakt, så la oss ta et konkret eksempel. Anta at du går inn i en skog og kommer over en ape som sitter og taster perfekt engelsk. Dette krever en forklaring. Kanskje det er en dressert ape. Kanskje det er en robot. Kanskje du hallusinerer. Det som ikke ville forklare observasjonen, er å postulere millioner av andre aper på andre planeter andre steder i universet, som for det meste skriver tull. Hvorfor ikke? Fordi, i tråd med kravet om total evidens, er observasjonen din ikke at en eller annen ape taster på engelsk, men at denne spesifikke apen taster på engelsk.

Kosmisk hensikt mest rasjonelt
Etter min mening står vi overfor et tydelig valg. Enten er det et utrolig lykketreff at disse tallene i vår fysiske verden er akkurat de rette for liv, eller så er disse tallene som de er, fordi de er de rette tallene for liv, det finnes med andre ord en slags «kosmisk hensikt» eller målrettethet mot liv på virkelighetens grunnleggende nivå. Det første alternativet er for usannsynlig til å tas alvorlig. Det eneste rasjonelle valget som gjenstår, er at det finnes en kosmisk hensikt.

Teisme kan ikke forklare lidelse. Ateisme kan ikke forklare finstemtheten. Bare kosmisk hensikt kan i fraværet av Gud romme begge disse datapunktene. ■

All form kan sammenlignes med skum,
alle følelser med bobler,
alle persepsjoner er som luftspeilinger,
mentale konstruksjoner er uten kjerne,
bevissthet er kun en illusjon.

Buddhas analyse

Større. Sterkere. Sammen.

Som medlem i et LO-forbund tar du del i et felleskap sammen med over én million andre. Styrken i dette fellesskapet er avgjørende for at vi fortsatt skal lykkes i vårt arbeid for et anstendig og godt arbeidsliv.

LO gir deg som arbeidstaker en sterkere stemme på arbeidplassen og overfor politiske myndigheter. Tillitsvalgte i ryggen og mulighet for juridisk bistand gir trygghet i arbeidslivet. Svært gunstige avtaler gjennom fordelsprogrammet LOfavør gir trygghet i privatlivet.

Finn ditt LO-forbund.
Meld deg inn i dag!
lo.no/bli-medlem

LO Rogaland

LO støtter KÅKÅ Kverulantkatedralen, og bidrar til innhold og engasjement på Wonderful World og familiedagen søndag 2. juni.

Wonderful World – Den nordiske festivalen for filosofi og vitenskap

Et forsvar for barns frihet

Jeg skulle ønske at jeg tidligere hadde turt å spørre meg selv hva et barn egentlig er. Da ville jeg tenkt meg bedre om før jeg blandet meg inn i deres utforskning av verden.

TEKST *Birger Emanuelsen, forfatter og foredragsholder. Aktuell med boka* Før de forsvinner: Et forsøk på å forstå hva barn er *(2024)*

–
Boken er en del av Wonderful Lesesirkel. Les mer på wonderfulworld.no

Hva er et barn? I 1910 prøvde dramatikeren George Bernhard Shaw å svare på spørsmålet som var utgangspunktet for boken *Før de forsvinner*, som jeg ga ut tidligere i år. Shaw svarte: «Et eksperiment. Et nytt forsøk på å skape det fullkomne rettferdige mennesket, det vil si, å gjøre menneskeheten guddommelig.»

Lengselen Shaw snakker om, rommer et av svarene oppdragelsen ofte henter sin begrunnelse i. Å være foreldre handler på ulike måter om å skape det fullkomne menneske, i alle fall den fullkomne barndom. På overflaten er denne lengselen løfterik, ikke minst fordi den berører den storheten og de mulighetene som ligger i et nytt liv.

Samtidig er nok tanken om barnet som noe uferdig, som et «eksperiment», den som får oss til å opptre mest hensynsløst i møte med dem. Simpelthen fordi mange foreldre tar metaforen for bokstavelig, og behandler sine barn som små, konkrete eksperimenter. Mange oppgir at de er redde for at barna ikke skal bli gode voksne. For å bøte på denne redselen, for å skape gode barn, søker vi til oppdragelsen, gjennom organisering, overvåking og undervisning.

Barneoppdragelsens «gullstandard»
Under lesningen av bøker om barneoppdragelse, er det særlig to ting som slår meg. Det ene handler om at bøker om barn, og hvordan vi voksne skal forholde oss til dem, har en slags felles gullstandard. De tar helst utgangspunkt i den seneste viten om barnet, og presenterer denne i form av velmenende og ofte ganske konkrete råd. Et felles salgsargument for de mange bøkene er at de forholder seg til «ny forskning».

Det andre er hvor kort tilbake i tid du skal før det som sies og skrives, oppleves helt hårreisende. Enten det handler om at mødre med perverse lengsler får deformerte eller forstyrrede barn, eller at autisme framkalles av en reell mangel på moderlig varme, eller dette stadige behovet for å tukte, «rettlede» eller overvåke de små, for å bøye eller knekke egenviljen, eller skape «gode» barn.

I møte med barndommens historie, klarer jeg ikke å peke på en tid eller ett land hvor jeg med god samvittighet ville la mine egne barn vokse opp. Hvilken gigantisk løgn må det ikke da være at vi i 2024 lever i et unikt historisk øyeblikk, hvor vi ikke utsetter barna våre for en behandling vi om femti, hundre eller fem hundre år vil tenke på som grusom, feilslått eller bare beint ut idiotisk.

Etter å ha lest om ulike kulturers og epokers oppfatninger av barndom, er det imidlertid ikke alt jeg burde gjort for mine egne barn, som treffer min dårlige samvittighet. Nei, det forholder seg nærmest motsatt. Heller enn å være så engasjert i å oppdra eller instruere barna mine, burde jeg oftere stilt meg i bakgrunnen og prøvd å gi rom til friheten deres. Jeg burde latt dem få prøve selv, og fulgt med på hva som skjedde når de prøvde å løse problemene sine på egen hånd.

Jeg angrer selvsagt ikke på alle timene jeg har tilbragt sammen med dem, de hører til de fineste og mest meningsfulle jeg tror jeg er i stand til å oppleve her på jorda. Og jeg angrer selvsagt ikke på at jeg har lært dem å spise med bestikk, behandle andre pent og knytte skolissene. Men jeg innser at jeg burde latt dem få være mer i fred. Jeg skulle sant å si ønske at jeg tidligere hadde turt å spørre meg selv hva et barn egentlig er. Da ville jeg forhåpentligvis tenkt meg bedre om før jeg blandet meg inn i deres utforskning av verden. Og fylte opp timeplanen deres.

Hva er foreldrejobben vår?
Barna fyller oss voksne med redsel og nederlag, fordi de viser feilene våre. Ikke bare feilene vi har som enkeltmennesker, men også feilene ved det samfunnet vi har laget sammen. Barna kan derfor også fylle oss med skam over at vi ikke klarer å ta gode valg. Men nettopp derfor bør de også kunne fylle oss med håp. Og ikke en diffus, lindrende variant av håp, men en konkret og krevende type: Barna viser oss jo hvordan de livene vi har valgt å leve, har noe mytisk og retorisk over seg, i den forstand at de er valgt og skapt, og derfor ikke nødvendige. De kan endres, og kanskje også forbedres.

Hvordan kan vi betale tilbake den takknemligheten over at barna viser oss det? Jeg tror vi bør begynne med å gi dem tilbake mer av sin egen verden, mer av den friheten de tross alt har mulighet til å leve i. Mindre skole, mindre organisering, mindre pådyttede verdier, mindre kjøp og salg, mindre målstyring. Jeg tror de bør være mer overlatt til seg selv, til sine egne vurderinger og feiltrinn. Og jeg tror vi gjør urett mot dem når vi overvåker, rangerer og kontrollerer dem mer enn vi behøver, eller oppfordrer dem til å overvåke og rangere seg selv.

I et av sine dikt spør T.S. Eliot om han våger å forstyrre universet. Han kunne like gjerne stilt spørsmålet: «Tør jeg bringe nytt liv inn i universet?»

Din oppgave som far eller mor er ikke å dressere et lydig menneske som kan tre inn og ta over dine oppgaver, eller et lite menneske som kan leve ditt liv litt bedre enn du selv klarer. Jobben er heller å skape et barn som kan leve godt, også uten deg. Du skal etterlate dem så trygge og sterke at de klarer å møte livet uten din hjelp. Og du skal sette dem i stand til, om ikke å endre universet, så i alle fall endre sine egne betingelser. Gi dem mot til å skape sitt eget liv.

Hvor mange voksne kjenner du egentlig som har gjort det? ■

ARRANGEMENT:
Lørdag 1. juni
Oppvekstpatologier i det 21. århundre
Medvirkende:
Birger Emanuelsen, Charlotte Lunde, Ole Jacob Madsen

Tanker om fremtidens populasjonsetikk: Fra Zapffe til EU

Bør vi blande etikken inn i menneskelig reproduksjon? Den norske filosofen Peter Wessel Zapffe svarte indirekte «ja» på dette spørsmålet da han konkluderte med at livet var så tragisk at han ønsket seg en gradvis terminering av menneskeheten.

TEKST *Carl Tollef Solberg, lege og filosof, førsteamanuensis ved Senter for medisinsk etikk*

Zapffe fikk selv aldri barn og han tok til orde for en stopp i reproduksjonen. Zapffe var med andre ord en anti-natalist (nates betyr fødsel).

Etikken er i hovedsak utviklet for levende individer, særlig mennesker. Og det er av etisk betydning hvordan vi behandler menneskene vi har foran oss her og nå, ansikter, og kropper av kjøtt og blod. Det er særlig noe med det nære og umiddelbare som tilsynelatende påkaller moralske plikter hos oss. Samtidig er det mange «nå» i verden, mange mennesker, og ethvert «nå» blir raskt fortid. Det kommer nye tider. Nye mennesker fødes, og andre dør. En etikk som har ambisjon om å forholde seg til fremtiden må derfor også forholde seg til nye mennesker.

Det er en vanlig oppfatning at det å få barn er et gode. Vi avkrever vanligvis ingen moralsk begrunnelse for det. Vi sier gjerne at barneønsket er privat, hvor innblanding fra staten og moralisering bør unngås.

Menneskelig reproduksjon har riktignok hatt religiøs innblanding gjennom årtusener, men her har fokuset særlig vært på seksualakten. Det har vært mindre oppmerksomhet omkring selve det å bringe et nytt menneske til verden. Hvilke grunner har vi til det, og hvilke grunner har vi til å unnlate det? Populasjonsetikken er fortsatt relativ ny. Den handler om etikken som oppstår i spørsmålet om hvem og hvor mange vi bør være i fremtiden. Bør vi fortsette å unnta etikken fra å drøfte spørsmål om å bring nye mennesker til verden?

Zapffe, Epikur, Parfit og EU
Zapffe var forut for sin tid, for det er først gjennom arbeidene til den britiske filosofen Derek Parfit på 1980-tallet, at populasjonsetikken virkelig fikk fotfeste innenfor filosofien. Fagfeltet er i dag preget av analytisk stringens, og kombinert med konsekvensetisk tenkning. Populasjonsetikk har i mindre grad vært knyttet til fagfelt som epidemiologi, demografi, og policy. Og dydsetikk og deontologi er nærmest fraværende.

For å si noe om våre etiske forpliktelser overfor fremtidige generasjoner er det vanskelig å komme utenom populasjonsetikken. For hvilke forpliktelser har vi, om noen, overfor fremtidsmennesket?

Et godt utgangspunkt for etikken er at fremtiden er åpen (snarere enn lukket og forutbestemt), og at vi mennesker har mulighet til å påvirke fremtiden («out implies can»). Populasjonsetikk handler i stor grad om mennesker som ikke ennå eksisterer, men som altså vil komme til å eksistere, avhengig av de valgene menneskeheten foretar i dag.

Zapffe hevdet at dødens uunngåelighet var noe av det tragiske ved livet. Allerede i antikken forsøkte filosofen Epikur å kurere vår frykt før døden. Epikur var materialist, og i likhet med Zapffe trodde ikke Epikur på noe etterliv. For Epikur innebar døden permanent ikke-eksistens. Der døden er, er ikke jeg, og der jeg er, er ikke døden, hevdet Epikur. Livet og døden overlapper aldri. Følgelig er døden ingenting for oss, hevdet han. Menneskets evinnelige frykt for døden var dermed irrasjonell og grunnløs. Etterfølgeren Lukrets bemerket at livene våre ikke bare blir fulgt av ikke-eksistens, men at det også er ikke-eksistens før livene våre begynner. Lukrets hevdet videre at døden var som et speilbilde til tiden før våre liv begynte, og siden ingen noensinne har lidd noen nød i denne tiden, så kan døden ei heller være ille, hevdet Lukrets.

Zapffe tok riktignok til orde for at døden var ett av de tragiske sidene ved livet. Men om livet er omsluttet av ikke-eksistens på begge sider (jf. Lukrets), og det – slik Zapffe indirekte hevdet – skulle være et gode å ikke begynne å eksistere – så skulle det føre med seg at døden også burde være et gode for Zapffe (noe han ikke hevdet).

Helseressursene og populasjonsetikken
Døden og populasjonsetikken er full av paradokser. Og kanskje jeg nå har gitt deg som leser et inntrykk av at populasjonstikken bare handler om abstraksjoner og elfenbenstårn, kombinert med en solid dose eksistensfilosofi? Sannheten er imidlertid at populasjonsetikken også er mer konkret enn som så.

Fra kontoret mitt kan jeg skimte en barnehage. Som samfunn har vi etiske forpliktelser overfor disse barna. Om seks år vil denne barnehagen være fylt med nye barn, barn som ennå ikke eksisterer. Vi vet ennå ikke hvem og hvor mange de vil være. Men vi vet at barnehagen vil være der, med nye barn, i år 2030. Hva er forskjellen på den etikken som knytter seg til 2024-barna jeg kan skimte fra vinduet i skrivende stund, og 2030-barna? Det er det sentrale spørsmålet.

Hvordan kan vi sikre at vi bruker helseressursene våre på en best mulig måte? En vanlig tilnærming er et helsetjenesteperspektiv. Altså å se på hvor mange gode leveår en behandling gir en pasient for en gitt sum penger. Men hva skal vi gjør når selve helsetiltaket handler om å bringe et nytt menneske til verden? Når vi skal vurdere kostnads-effektiviteten av prøverørsbehandling, bør vi da ute- lukkende sette søkelys på foreldrenes tilfredshet, eller bør vi også ta høyde for at vi bringer et nytt menneske til verden?

Det er fristende å konkludere at populasjonsetikken er så abstrakt og filosofisk at den ikke er verdt å beskjeftige seg med. Jeg tror imidlertid at fremtidens utfordringer – både hva gjelder klima og naturtap, teknologi som fremmer menneskelig reproduksjon, samt spørsmål om barneønsker og prevensjon – tvinger oss til å ta stilling til fremtidens populasjonsetikk. Hva en allmenn forståelse av en slik populasjonsetikk bør være er ennå ikke gitt. Et godt sted å begynne kan være å se på etiske utfordringer-overfor fremtidige mennesker kort frem i tid (som med barnehageeksemplet). Lukrets har dessuten noe å lære oss om ikke-eksistensen som omslutter begge ender av livet. Det kan fortsatt være uante etiske forbindelser mellom døden og tiden før vi ble født, og arbeidet med slike spørsmål har bare så vidt begynt. ■

ARRANGEMENT:
Torsdag 30. mai
Fremtidens populasjonsetikk - fra Zappfe til EU
Medvirkende:
Carl Tollef Solberg m.fl
–
Torsdag 30. mai
Hva er døden - nå og i fremtiden?
Medvirkende:
Carl Tollef Solberg, Espen Gamlund m.fl

”Det finnes mer visdom i kroppen enn i den dypeste filosofi.”

Friedrich Nietzsche

PROGRAM

Wonderful World – den nordiske festivalen for filosofi og vitenskap arrangeres (29.) 30. mai – 2. juni på TOU i Stavanger øst. Årets festival byr på nærmere 100 arrangement over fire dager med vakre TOU som hovedarena, og med et par hundre norske, nordiske og internasjonale filosofer, tenkere, forfattere, kunstnere, journalister og vitenskapere, bl.a.:

Janet Currie / Einar Duenger Bøhn / Sigrid Bratlie / Jeroen van Dongen / Sissel Gran / Sunniva Rose / Inga Strümke / Audun Myskja / Danby Choi / Eva Joly / Nina Witozsek / Rupert Sheldrake / Kjetil A Jacobsen / Pernille Tranberg / Sandor Mulsow / Helen Scales / Philip Goff / Adam Welz / Catherine Malabou / Birger Emanuelsen / Espen Gamlund / Joseph Vogl / Ishita Barua / Audun Lindholm / Eirik Vassenden / Alan Finlayson / Are Raklev / Anders Kvellestad / Anders Tranberg / Charlotte Lunde / Knut Jacobsen / Lone Frank / Terje Sparby / Viggo Johansen / Ole Jacob Madsen / Edmund Copeland / Håvard Friis Nilsen / Johanne T Pontoppidan / Julia Ravanis / Carl Tollef Solberg / Lena Lindgren / Siri Gullestad / Lars Nyre / Mai C Munkejord / Anders Dunker ... og mange, mange flere!

Programmet finner du på:

WONDERFULWORLD.NO

TOR 30.5 / FRE 31.5 / LØR 1.6

BIOTEKNOLOGI

Det er høyst sannsynlig at bioteknologien på et tidspunkt i fremtiden blir den største gamechangeren av alle, i vår teknologisk galopperende tid. Vi inviterte derfor Sigrid Bratlie til å være vår medredaktør til en serie om bioteknologiens kollosale muligheter og utfordringer.

Torsdag 30. mai
Det bioteknologiske fremtidsmennesket?
Medvirkende: *Sigrid Bratlie, Einar Duenger Bøhn m.fl.*

Fredag 31. mai
Livet kan snart designes - hva når bioteknologi møter KI til syntetisk biologi?
Medvirkende: *Sigrid Bratlie, Inga Strümke, Ishita Barua m.fl.*

Lørdag 1. juni
Genteknologi og global matsikkerhet - står Vesten i veien?
Medvirkende: *Sigrid Bratlie, Espen Gamlund m.fl.*

FRE 31.5 / LØR 1.6

NORSKE TILLITSPATOLOGIER

Vi roser ofte Norge for å være et samfunn med stor tillit. Men kan tilliten bli overdreven? Eva Joly og Nina Witoszek kritiserte norsk naivitet i boken *Det blåøyde riket. Norske tillitspatologier* i fjor vår. Etter lanseringen har det vært mange eksempler på tillitsbrudd i politikken.

Fredag 31. mai
Norske tillitspatologier – En diagnose
Medvirkende: *Eva Joly, Nina Witoszek*

Lørdag 1. juni
Norske tillitspatologier – En kur
Medvirkende: *Eva Joly, Nina Witoszek*

ONS 29.5 / TOR 30.5 / FRE 31.5 / LØR 1.6

WONDERFUL WORKSHOP

Onsdag 29. mai kl 17:00 – 20:30
La masken falle - skriving som egenterapi
Medvirkende: *Mai Camilla Munkejord, Ranveig Boge*

Torsdag 30. mai kl 12:00 – 15:00
Workshop i selvledelse og tilstedeværende ledelse
Medvirkende: *Viggo Johansen*

Fredag 31. mai kl 13:00 – 15:00
Fra selvutvikling til selvavvikling - om bevisstheit, kropp og indre bærekraft
Medvirkende: *Kaspar Meitil, Maria Rose*

Lørdag 1. juni kl 11:00 – 14:00
The Healing Voice - Sound Healing Workshops
Medvirkende: *Jill Purce*

TOR 30.5 / LØR 2.6

OPPVEKSTPATOLOGIER

Hvilke feiltakelser og misoppfatninger om barn og unge vil ettertiden dømme oss for? Birger Emanuelsen skriver: *I møte med barndommens historie, klarer jeg ikke å peke på en tid eller ett land hvor jeg med god samvittighet ville la mine egne barn vokse opp. Hvilken gigantisk løgn må det ikke da være at vi i 2024 lever i et unikt historisk øyeblikk, hvor vi ikke utsetter barna våre for en behandling vi om femti, hundre eller fem hundre år vil tenke på som grusom, feilslått eller bare beint ut idiotisk.*

Torsdag 30. mai
Åpningsforedrag: On Investments in Children and Child Mental Health
Medvirkende: *Janet Currie, Mari Rege*

Lørdag 2. juni
Oppvekstpatologier i det 21. århundre
Medvirkende: *Ole Martin Moen, Charlotte Lunde, Maiken Marie Jordal m.fl.*

Lørdag 2. juni
Utsetter skolen barn for systematisk omsorgssvikt?
Medvirkende: *Ole Jacob Madsen, Charlotte Lunde, Maiken Marie Jordal m.fl.*

TORSDAG 30.5

VITENSKAPSHISTORIE

Vitenskapens historie fremstilles ofte i retrospekt som en logisk progresjon av individuelle høydepunkter skapt av noen få enestående personer. De blir ofte portrettert som om de hadde guddommelig inspirasjon, og endret hele verdenshistoriens kurs med sine innsikter. Virkeligheten er mer nyansert; vitenskapelige fremskritt kommer gradvis gjennom samarbeid mellom utallige forskere og teknologer.

Torsdag 30. mai
Lone Genius or Community Effort?
Medvirkende: *Jeroen van Dongen, Nils-Erik Bomark*

Torsdag 30. mai
History of Concepts in Quantum Mechanics
Medvirkende: *Jeroen van Dongen, Nils-Erik Bomark*

TOR 30.5 / FRE 31.5 / LØR 1.6

DARK IS THE NEW BLACK

I løpet av det siste århundret har astronomi og astrofysikk fastslått at universet er større enn Melkeveien. Vår forståelse av kosmos har utviklet seg raskt basert på observasjoner av lys fra fjerne himmellegemer. Tre fenomener skiller seg ut ved å være "mørke".

Torsdag 30. mai
Black Holes
Medvirkende: *Alex Nielsen, Jeroen van Dongen* **Vert:** *Anders Tranberg*

Fredag 31. mai
Dark Matter
Medvirkende: *Torsten Bringmann, Julia Ravanis* **Vert:** *Anders Tranberg*

Lørdag 1. juni
Dark Energy
Medvirkende: *Edmund Copeland, Sigbjørn Hervik* **Vert:** *Anders Tranberg*

SØNDAG 2.6

WONDERFUL FAMILIEDAG

Søndag 2. juni er siste festivaldag og vi byr på **Wonderful Familiedag** med en rekke (gratis!) arrangementer.

Her skal både store og små få utfolde seg med bl.a. rebusløp, simultansjakk, forsøk, trolljegerløype, høytlesning av *Den lille store filosofen* ved forfatter og filosof Maria Mjaaland Sele og mye mer.

De aller fleste familiearrangementene vil foregå utendørs på Tou.

Foto: Tiril Hauan

SØNDAG 2.6 →

WONDERFUL DOKUMENTARFILM-FESTIVAL

I år byr vi på **Wonderful Dokumentarfilm-festival**. Filmene presenterer eller påfølges av ettersnakk med enten filmregissør eller fagfolk på aktuell tematikk. Alle filmer vises på Tou.

Dagspass filmfestival søndag kr 495,- / 395,-
Det selges også enkeltbilletter til alle filmer.
Filmfestivalen inngår i 4-dagers festivalpass.

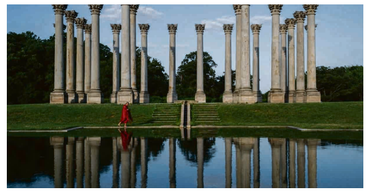

SCENE 1 **11:00**

Abiding Nowhere (2024)

Med presentasjon av Viggo Johansen før filmvisning. Johansen har selv vært buddhistmunk i fire år.

Originaltittel: Wu Suo Zhu
Regi: Tsai Ming-liang
Varighet: Film 1 t 19 min

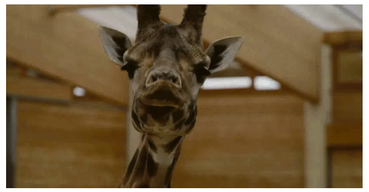

MASKINHALLEN **11:00**

Life and Other Problems (2024)

Ettersnakk med Lone Frank med fler etter visning.

Originaltittel: Livet og andre problemer
Regi: Max Kestner
Varighet: Film 1 t 39 min + ettersnakk 30 min

LOFTET **11:00**

Fighting Demons with Dragons (2024)

Ettersnakk med Johanne Tuxen Pontoppidan og Karen-Inge Karstoft etter visning.

Regi: Camilla Magid
Varighet: Film 1 t 33 min + ettersnakk 30 min

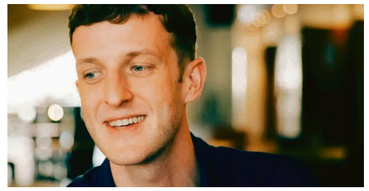

SCENE 1 **13:30**

The Many Lives of Édouard Loius (2022)

Ettersnakk med Audun Lindholm med fler etter visning.

Originaltittel: Édouard Louis, ou la transformation
Regi: François Caillat
Varighet: Film 1 t 12 min + ettersnakk 30

MASKINHALLEN **13:30**

No Other Land (2024)

Ettersnakk med Kristin Aalen med fler etter visning.

Regi: Yuval Abraham, Basel Adra, Hamdan Ballal, Rachel Szor
Varighet: Film 1 t 35 min + ettersnakk 30 min

LOFTET **13:30**

Hedonia - jakta på lykke-senteret (2019)

Ettersnakk med Lone Frank med fler etter visning.

Originaltittel: Hunting for Hedonia
Regi: Pernille Rose Grønkjær
Varighet: Film 1 t 40 min + ettersnakk 30 min

SCENE 1 **16:00**

På dypt vann (2022)

Ettersnakk med Sandor Mulsow, Helen Scales og Virginia Tassin Campanella etter visning.

Originaltittel: Deep Rising
Regi: Matthieu Rytz
Varighet: Film 1 t 33 min + ettersnakk 30 min

LOFTET **16:00**

Ekko av kjærlighet (2023)

Ettersnakk med Kristin Aalen og Sissel Gran etter visning.

Originaltittel: Ekko af Kærlighed
Regi: Zara Zerny
Varighet: Film 1 t 16 min + ettersnakk 30 min

MASKINHALLEN **16:15**

The Perfect Meal (2024)

Ettersnakk med Hanne Berentzen og Tom Helge Sørensen fra Ostehuset etter visning.

Regi: Yuval Abraham, Basel Adra, Hamdan Ballal, Rachel Szor
Varighet: Film 1 t 35 min + ettersnakk 30 min

SCENE 1 **18:30**

Ukjent landskap (2024)

Ettersnakk med Kristin Aalen og Silje Evensmo Jacobsen etter visning.

Internasjonal tittel: A New Kind of Wilderness
Regi: Silje Evensmo Jacobsen
Varighet: Film 1 t 23 min + ettersnakk 30 min

MASKINHALLEN **18:30**

Nuclear Now (2022)

Med presentasjon av Alexander Rothkopf før filmvisning.

Regi: Oliver Stone
Varighet: Film 1 t 45 min

Historien om KÅKÅ kverulant katedralen

TEKST *Jan Inge Reilstad, kunstnerisk leder for KÅKÅ kverulantkatedralen og festivalsjef for Wonderful World – den nordiske festivalen for filosofi og vitenskap.*

Det er smått utrolig å tenke på, men KÅKÅ kverulantkatedralen er 10 år i år. Den tid, den glede! Ikke alle kjenner historien.

Kverulantkatedralen begynner med at Terje Vallestad treffer på Kristoffer Stensrud (R.I.P.) ute i byen mens vår alles kafévert er lett vaklende på konkursens rand. Han tilbyr Skagen-gründeren muligheten for å investere penger i Café Stings fortsatte eksistens, hvorpå Stensrud repliserer at han *faen ikkje vil tette alskens svarte hull på Valberget* – men kanskje finne på noe nytt?: De satte seg ned med tenkehetter og Lervig-øl.

Hallgeir Langeland, som akkurat var sluppet fri etter 16 år bak Stortings-murane, og undertegnede, inviteres rundt juletider i 2013 til ølseine utviklingssamtaler, og vips, så var Hallgeir styreleder og jeg fikk muligheten til å bygge en katedral innenfra. Det var et bevisst valg ikke å kalle oss for «dialogens hus» eller Stavanger litteraturhus eller lignende. Vi ville starte noe som signaliserte umåtelig redaksjonell frihet og som synliggjorde at vi ikke var en del av det offentlig regulerte kulturtilbudet med politikere som mulig sensurinstans.

Vi befinner oss rundt juletider 2013 i en av landets desiderte konsensusbyer uten fnugg av debattkultur, med 25 års stabilt Høyre-styre, en oljemarinert suksessby som siden oppstarten av Café Sting i 1982 tretti år etterpå hadde prestert å ende opp uten et oppegående utelivstilbud for modne, debattglade og kunnskapstørste folk, kun med suba-øl-stribå nerpå kaien, selv om *Fargegata* var på gang. En blodfattig offentlighet, et ensidig offentlig byrom.

Katedralens tre første år kom med alle slags eksperimenter og etter hvert temauker om politiske, filosofiske, folkelige og eksistensielle tema med meir. Vi leste bøker som *The Courage to be Disliked*. En vill og flott ungdomstid, fantastiske år egentlig, med ukentlig program, hvor vi bestrebet oss på å leve opp til navnet vårt. (Ja, i slik grad at folk trakk seg fra styret i protest mot program og pristildelinger.) Mange var nok litt redd oss, på den samme måten folk i sin tid var redde for Café Sting, som i 2005 ble portrettert slik av Tore Renberg i *Kompani Orheim*:

Et skrekkelig bilde hadde vokst foran øynene hans: Homser, lesber, innvandrere, kunstnere, narkomane, pønkere. Amoralske folk med farlige vaner og enda farligere smak. Samfunnets kloakkrotter, en kaste av oppviglere, selvforelskede, arrogante mennesker, verre enn kommunistene og sosialistene... De spiser hvitløk og drikker flytende LSD, de leser sadistiske bøker og abonnerer på Klassekampen.

Vi lanserte noen enkle motto. Nr 1. – *Den gode kverulanten styrker uenighetsfellesskapet*. Ingen har gjort mer for å restaurere kverulantbegrepet enn oss, og uenighetsfellesskapet introduserte vi et halvår før boka med samme navn kom (vi stjal begrepet fra Thomas Hylland Eriksen som brukte det i en sakprosabok for ungdom post-Utøya, han hadde igjen «lånt» det fra sin gode venn Lars Laird Iversen, som ga ut boka *Uenighetsfellesskapet* et halvår etter at vi startet opp).

Styreleder Langeland og jeg omskrev ofte Eidsvold-eden 1814 til *Uenig og tro til Dovre faller,* når vi skulle enes om katedralens nasjonale identitet. Vårt andre motto praktiserer vi også fortsatt: *Ingen by er bedre enn sin egen offentlighet*. Og vi videreførte det gamle Sting-mottoet: *Gjør døren høy, gjør porten vid*.

KÅKÅ er forøvrig akronymet vårt i lydskrift, Kverulantkatedralen kunne bli for langt og kronglete i dagligtale, med et vel høyt forklaringsbehov. Vi sikret dermed en dobbel referanse; både til Klassekampen og Kvinner & Klær.

Vel, etter en temauke om penger funderte vi høsten 2016 på om vi burde lage en temauke om økonomi. Jeg skjønte at det måtte noe ekstra til for at slikt emne skulle være attraktivt for folk flest. Det ble november 2016 tur til verdens eneste komedie- og økonomifestival, i Kilkenny, Irland, hvor synet av internasjonale økonomer som lo og kranglet sammen med lokalbefolkningen på bakrommet av 200 år gamle irske puber, var nok til å se for seg en nordisk variant i Stavanger, men med større vekt på et utvida økonomibegrep og aktuell økonomiformidling fra de beste nordiske økonomene til folk flest. Mer innhold, mindre komedie.

Vel hjemme stod Klaus Mohn og Ola Kvaløy klare til å bidra, det samme med Tom Hetland, tittgjengde deltagere og redaktører for KÅKÅ-program. Det var knapt noen andre som trodde på ideen, men nordisk økonomifestival ble det. Det første KÅKÅnomics ballet på seg til 50 arrangement en langhelg i oktober 2017. Det har aldri vært så lange køer til økonomidebatter verken før eller etter noe sted, og med en utrolig god respons også fra økonomene og fagfolket selv, som elsket den uformelle og folkelige scenen vi tilbød dem.

Hvorfor traff KÅKÅnomics hoppkanten? Det er et nedpå og uformelt konsept, med de beste folkene om de viktigste spørsmålene i det som da var et underkommunisert felt, med et utvidet økonomibegrep, uten høy sceneterskel og med humor, i et fortettet festivalområde i Stavanger sentrum, en by som har en perfekt festivalstørrelse, og med krav til deltagerne om å snakke så folk forstod dem, på store brune puber midt i byen. Ja, og så har antagelig redaksjonen hatt nese for godt program, med nettverk til gode fagfolk. Og en stab og et styre som tente til på det nye formålet.

KÅKÅnomics 2024 den 23-26. oktober blir det åttende i rekken. Økonoimifestivalen er i dag en nasjonal festivalinstitusjon som alle vil samarbeide med og være med på, fra Finansdept. til hundrevis av frivillige.

Men den som har begge beina på jorda, står stille. Eller den som har hodet over vannet ser bare toppen av isfjellet. I 2021, under koronakrisen, kom en ny visjon sigende. Vi kjente vi måtte bevege på oss, det er jo mye mer i denne verden å undersøke og formidle enn økonomifeltet.

Vi følte at vi hadde gjort mye av det som trengtes som debatt- og litteraturhus. KÅKÅ har utvilsomt generert flere debattaktører, og Sølvberget har blitt bedre gjennom «konkurranse» og samarbeid. Vi kjente på at vi nå var blitt mer av en kunnskapsfestival-arrangør, at det var det vi nå kunne best og burde konse på, ta ansvar for.
Vi følte på et spesielt ansvar for å videreutvikle KÅKÅnomics, men også for å lage noe splitter nytt. Hva skulle det være?

Vi kikket oss rundt. Festival-Norge florerer av litteratur-, mat- og musikkfestivaler. Det var uansett ikke den veien vi ville. Vårt kall har alltid vært å ta ansvar for utfordrende kunnskap, sterk faglitteratur, eksperimentell kunst, humor og satire, bejaende musikk, gammel visdom, ny vitenskap, kritisk filosofi. Hva med en *filosofifestival*? Eller en *vitenskapsfestival*, det føltes mer aktuelt og viktigere.

Det ble altså dette her – Nordens første, beste og morsomste festival for filosofi og vitenskap!

Velkommen til *Wonderful World* på Tou!

2014
KÅKÅ stiftes av Kristoffer og Signe Anne Stensrud, KÅKÅ kverulantkatedralen åpner på Terje Vallestads *Sting Nere*, Jan Inge Reilstad blir daglig og kunstnerisk leder, Hallgeir Langeland styreleder

2015
KÅKÅ eksperimentelt debatthus, alternativt «folkeuniversitet» og kritisk redaksjon som deler ut Kverulantprisen

2016
KÅKÅ byr på en rekke faste program- og debattspalter, introduserer temauker og sesongaviser

2017
KÅKÅnomics - den største, beste og morsomste nordiske økonomifestivalen arrangeres første gang i oktober, med Klaus Mohn, Ola Kvaløy og Tom Hetland i redaksjonskomiteen sammen med festivalsjef Jan Inge Reilstad

2018
KÅKÅ full pakke debatthus + tidenes største KÅKÅnomics, Tour de KÅKÅnomics for første gang

2019
KÅKÅ blir mer mobilt, KÅKÅnomics-prisen deles ut for første gang, KÅKÅnomics-konferansen arrangeres for første gang, Snorre Haukali ny styreleder

2020
KÅKÅ får ny hovedscene, redaksjonsråd etableres, KÅKÅnomics treffer koronavindu nr. 1

2021
KÅKÅnomics treffer koronoavindu for andre gang, ny KÅKÅ-visjon i emning til nytt styre, styrket samarbeid med medarrangør HH UiS

2022
KÅKÅ får ny daglig leder, Cornelius Middelthon, ny styreleder Ingeborg Foldøy Solli, ny sulten stab på gang, og flere solide støttespillere

2023
Wonderful World – den nordiske filosofi- og vitenskapsfestivalen, arrangeres første gang på TOU i juni, med UiS og TOU som medarrangører

2024
Wonderful World arrangeres for andre gang, med egen dokumentarfilmfestival – KÅKÅnomics arrangeres for åttende gang.

KÅKÅ er 10 år 11. september!

KÅKÅ|nomics

Norges **største**, **beste** og **morsomste** økonomifestival arrangeres for åttende gang **23.–26. oktober 2024**

KÅKÅ|nomics

4-dagers festivalpass er nå i salg!

Ordinær: kr 1.650,-
Honnør: kr 1.100,-
Student: kr 500,-

Festivalpasset gir deg fri entré på alle ordinære arrangementer og rabattert pris på *Konferansen for økonomisk politikk*.

Les mer og kjøp billetter her: www.kknomics.no

KÅKÅnomics 2024 er i støpeskjeen og arrangeres i år for åttende gang! Hvert år blir fjorårets publikumsrekord slått og vi venter intet mindre i år. Suksessformelen er at vi gjør økonomi - i aller videste betydning - morsomt og tilgjengelig for fagfolk så vel som folk flest.

Næringslivstopper, ministere og de beste fagfolkene på sine respektive felt møtes for å samtale og debattere om de viktigste sakene som berører oss. På skisseblokka i år står; Ulikhetsmaskinene: boligmarkedet, pensjon, skolesystemet, kjærestemarkedet. Energipolitikk. Klima og grønn omstilling. Beredskap & selvforsyning. Landbruk & distriktspolitikk: jordbruksoppgjøret og jordbruksopprøret. Må vi bygge ned naturen for å redde distriktene? Finans. Petroleumsmeldingen 50 år. For å nevne noe.

Festivalprogrammet til høstens KÅKÅnomics blir lanseret i løpet av sommeren og som vanlig vil vi by på drøyt 80 arrangementer over de fire festivaldagene, både samtaler, debatter, foredrag, workshops, konserter og show – på et fortettet utvalg intimscener, midt i Stavanger sentrum. Faste programinnslag er **Fagseminaret på UiS**, **Finansministerens perspektiv** og **KÅKÅnomics-konferansen for økonomisk politikk**. Konferanseprogrammet er allerede klart. Se under.

Tradisjonen tro varmer vi opp med debatturnéen **Tour de KÅKÅnomics** - med stedsaktuelle arrangementer i et knippe Rogalandskommuner, uken før festivalen går av stabelen. Denne gangen går turen innom;

SydVest i **Sandnes, 14. oktober**
Veveriet på **Ålgård, 15. oktober**
Mellombels på **Bryne, 16. oktober**
Kontoret i **Egersund, 17. oktober**
og Kobbasteinen i **Hjelmeland, 18. oktober**

Alt tyder på nok en vellykket **KÅKÅnomics – nordens største, beste og morsomste** (for ikke å si eneste) **økonomifestival**!

Meld deg på vårt nyhetsbrev på kknomics.no for å få nyheter og programslipp på mail!

KÅKÅnomics redaksjonskomité

Jørg Arne Jørgensen
redaktør i KÅKÅ festivalsjef KÅKÅnomics

Jan Inge Reilstad
kunstnerisk leder i KÅKÅ festivalsjef Wonderful World

Silje Haus-Reve
førsteamanuensis, HHUiS

Tom Hetland
tidl. sjefredaktør, Stavanger Aftenblad

Ola Kvaløy
dekan, HHUiS

Klaus Mohn
rektor, UiS

Margrethe Vika
kommunikasjonsrådgiver, E11eve

KÅKÅnomics-konferansen for økonomisk politikk: Uro, overflod og omstilling

Tid: Torsdag 24. oktober kl 09:00 – 14:30
Sted: Fiskepiren, Stavanger
Billetter: Ordinær kr 1.995,- / Student kr 500,- / Digital tilgang kr 500,- / Med festivalpass kr 500,-
(Alle priser er eks mva). **Billettsalg på kknomics.no**

Uvisse og uro kastar skuggar både internasjonalt og i Noreg. Det er krig i Europa og i Midtausten, globaliseringa har stagnert, forsyningskjeder er under press, og prisane på råvarer og mat har skote i været. Familiar og føretak er ramma av høgare renter, høgare prisar og høgare kostnadar. Oljenæringa går så det suser, medan utfordringane i det offentlege står i kø, sjølv om staten veltar seg i velmakt, med eit oljefond som svulmar i krig og elende. Er formuen til hjelp når me skal ri av stormen, eller er rikdommen ei sovepute for tilpassing og omstilling av norsk økonomi? Med ei rekke kapasitetar set KÅKÅnomics-konferansen 2024 søkjelys på presserande problemstillingar for den økonomiske politikken på kort og lang sikt, for første gang i nyrestaurerte Fiskepiren scene i Stavanger sentrum.

Konferanseprogram

Åpning *v/ møteleiar Kjetil Alstadheim, politisk redaktør, Aftenposten*

Perspektiv og politikk for norsk økonomi
Medvirkende: *Ellen Reitan, statssekretær, Finansdepartementet / Torfinn Harding, professor, HHUiS / Ragnhild Schreiner, førsteamanuensis, UiO*

Stadig fleire skjær i sjøen: Er støytdempinga god nok?
Medvirkende: *Kyrre M. Knudsen, sjeføkonom, SR-Bank / Julia Skretting, forsker, SSB / Ragnar Torvik, professor, NTNU*

Omstilling og løn: Er Frontfagsmodellen utfordringa eller løysinga?
Medvirkende: *Roger Bjørnstad, sjeføkonom, LO / Øystein Dørum, sjeføkonom, Næringslivets hovedorganisasjon / Ragnhild Lied, forbundsleder, Unio / Steinar Holden, professor, UiO*

Utanforskap: Korleis mobilisere fleire til arbeid?
Medvirkende: *Anne-Kari Bratten, adm dir, Spekter / Simen Markussen, direktør, Frisch-senteret / Mari Rege, professor, HHUiS*

KÅKÅ kverulant katedralen

Universitetet i Stavanger | HANDELSHØGSKOLEN VED UIS

Opp alle gamle kjerringer som kan bråke!

Gamle kjerringer trenger en skare av likesinnede som tar bølgen for hverandre.

TEKST *Sissel Gran, psykolog og spesialist i klinisk psykologi og parterapi, aldringsaktivist og forfatter av* Inni er vi alltid unge. Alderdomsmeditasjoner *(2020)*

Å bli kalt «kjerring» må vel være noe av det verste som kan ramme et damemenneske, såfremt hun ikke bor i de deler av landet der begrepet brukes som en kjærlig betegnelse på kona. Å være «kjerringa mot strømmen» har riktignok kommet til å bli en slags hedersbetegnelse, et symbol på å flyte motstrøms, å være sta og modig og stå på sitt. Alle ser ut til å ha glemt at bonden i dette eventyret, altså mannen til kjerringa, er så lei av å keike og trette og alltid bli motsagt at han i villsinne drukner henne i hølen i elva. Ei kjerring mot strømmen får med andre ord svi og høster verken heder eller ære, men døden. Sånn har det vært i sagn og eventyr til alle tider, gamle kjerringer blir hatet og foraktet og må tåle spott og spe og ofte bøte med livet. I inkvisisjonens Europa risikerte de å bli dømt for hekseri, gud nåde dem, for en skjebne.

Kjerringbekjennelser

I dag brennes ikke gamle damer på bålet, men havner du i kjerringkategorien, skriver Wencke Mühleisen i boka *Hetetokt*, «har en passert en slags grense, og i omgivelsenes øyne blir en forvandlet fra en potensielt interessant kvinne til en kjerring. En vil ikke se ut som en kjerring, kle seg som en kjerring eller ha frisyre som en kjerring. En kjerring er fremfor alt et aseksuelt vesen.» I Berit Hedemanns roman *Bjornejegerskens bekjennelser* møter vi Birgit Bergemoen, en 64 år gammel pensjonert byråsjef som gjør seg lignende betraktninger: «…hun hadde merket det allerede før hun fylte seksti, hun var blitt nesten usynlig, hun kunne slutte å bekymre seg for om hun gikk to kilo opp eller to kilo ned, hun kunne kle seg i rødt eller oransje eller grått, det spilte ingen rolle, alt andre så, var en gammel kvinne som i beste fall holdt seg godt, og det siste var det i så fall bare nære bekjente som gadd å registrere.»

Jeg husker godt da jeg passerte 60, at et par venninner mente jeg burde klippe av meg hippiesveisen min, siden eldre damer bør ha praktisk, kort hår. Hadde ideen om en slags forberedelse til en «verdig» kvinne-alderdom blitt internalisert i dem? At med alderen gjelder det å unngå å være patetisk med flaksehår og et «uryddig» ytre? Hadde de ubevisst latt seg påvirke av samfunnets alderisme, hadde de arvet det kritiske blikket som innsnevrer den eldre kvinnens handlingsrom? Det virket sånn. Jeg nektet, formelig steilet. Håret ble hengende og henger der fortsatt, ufarget, gråstripet. Jeg kjente den gangen hvordan protesten i meg ikke bare handlet om at jeg følte meg sterkt identifisert med og solidarisk med mitt unge selv. Det handlet også om at jeg ikke ville bli en kjerring med grevlingsveis, i evig kamp mot den gjenstridige, gråhvite stripen som regelmessig melder seg på toppen av hodet kun dager etter siste hårfarging.

Vi må reise kjerringa

Det betyr ikke at jeg ser ned på kvinner med kort hår, langt ifra, men kort hår er ikke meg. Samtidig kan jeg ikke underslå det pinlige faktum at jeg også forsøker å unngå å havne i kjerringkategorien; usynlig, irrelevant, uinteressant. Det gir seg utslag i at kroppen min krenger unna rysjer og volanger og blonder i damebutikkene, det har gått så langt at jeg bare styrer mot ensfarget svart, til nød olivengrønt og mokkabrunt, de stramme linjene, det tilnærmet … maskuline? Det er for trist, det går ikke lenger, noe sier meg at frykten for kjerringstatusen har kuet meg lenge nok. Noe må gjøres. Mer farger, mer bråk. Jeg slutter meg til Marina Benjamins kamprop i boken *Overgangsalderen* . Hun skriver: «Du trenger en gruppe likestilte som kan gå gjennom aldringsprosessen med deg. Kaklende kjerringer, et kavaleri! Du trenger samhørighet, og du trenger jevnbyrdighet.» Så sant. Gamle kjerringer trenger en skare av likesinnede som tar bølgen for hverandre. Vi trenger vennskap, leirbål og trøst, vi må ikke bli gamle alene. Det ligger noe løfterikt i den bebudede «eldrebølgen», dette begrepet som jeg egentlig hater, men kanskje det ligger nye muligheter her nettopp fordi gruppen eldre i alle fasonger blir så mange. Kan det for eksempel bli mindre pinlig å søke ny kjærlighet for gruppen 60+? Kan det bli mindre skambelagt å være eldre og gammel? Kan vi snart reise kjerringa? ■

ARRANGEMENT:
Torsdag 30. mai
Gamle kjerringer som bråker
Medvirkende:
Sissel Gran, Wencke L Fugelli Mühleisen, Berit Hedemann
–
Sissel Gran deltar i flere festivalarrangementer. Se program på wonderfulworld.no

Kritikk og uenighet i anbefalings-kulturens tidsalder

Hvordan kan kritikeren og kritikken i anbefalings-samfunnet bidra til å fremme, ja, dyrke, uenighet i offentligheten? Når fagkritikeren virker å ha blitt et hatobjekt?

TEKST *Eirik Vassenden, professor i nordisk litteratur ved Universitetet i Bergen*

Kritikeren, som siden 1700-tallet har hatt sitt tilhold i aviser og tidsskrifter, og som sorterer godt fra dårlig og skiller skitt fra kanel, er i ferd med å forsvinne fra offentligheten. Flere undersøkelser peker på hvordan antall anmeldelser i norsk presse er halvert på bare kort tid. Man merker også hvordan kritikeren ofte oppfattes som en uønsket gjest på festen når litteratur og musikk diskuteres i nye medier. Her er han ikke lenger en veiviser, men snarere en som stiller vriene og vanskelige spørsmål, en trasig fyr som sier «nei» der andre sier «ja».

Kritikerens spøkelse i konsumhelvete

Den som vurderer andres estetiske arbeid – litteratur, kunst, musikk, film – er blitt en hater. Parallelt med dette lever vi i en tid der alt skal vurderes hele tiden. I evalueringssamfunnet er vi alle kritikere: sikkerhetssjekken på flyplassen (lang kø og sjampoen måtte kastes: surt fjes), kvaliteten på toalettbesøket på kinoen (nyvasket urinal: smilefjes!), hvordan opplevde du samtalen med vår mobilabonnementselger (pågående trønder: 1 av 10) etc. Vi vurderer alt, hele tiden, men den estetiske opplevelsen vil vi visst ha for oss selv. Eller rettere sagt: Vi vil ha anbefalingen, men ikke den kritiske vurderingen, innvendingene, motstanden.

Som den amerikanske kritikeren Christian Lorentzen skrev i et essay om anbefalingssamfunnet tilbake i 2019: «Books coverage now rises or falls in the slipstream of social media. The basic imperatives of the review – analysis and evaluation – are being abandoned in favor of a nodding routine of recommendation. You might like this, you might like that. Let's have a little chat with the author.» (Harper's Magazine). Nå som algoritmene vet på forhånd hva vi liker og ønsker oss og alt vi trenger å gjøre er å trykke på kjøpeknappen, har vi alt vi trenger. Hva skal vi da med en sur kritikergubbe som strør sand i maskinen? Det kulturelle og økonomiske kretsløpet klarer seg fint uten ham!

Dette er en beskrivelse av noe som best kan beskrives som et komfortabelt konsumhelvete, der kulturen blir en jevn strøm – en velling – av inntrykk og opplevelser som serveres oss på samme måte, og der vi stadig får våre synspunkter bekreftet og våre meninger forsterket. Hva er galt med det, da? Alt. For det første fordi komfortabel enighet er den sikreste oppskrift på intellektuell død. Og for det andre fordi mennesket er et vurderende vesen: Hvorfor velger min treårige datter den ene boken fremfor den andre? Fordi den er «gøy», fordi den «har fine tegninger» – eller fordi den «varer lenger» enn noen av de andre, det siste et vesentlig argument når det nærmer seg leggetid.

Når treåringen allerede er en anmelder

I en debatt i danske Weekendavisen om kritikkens betydning (i desember 2022) bruker kritiker Lars Bukdahl samtalene med sin treårige datter som et eksempel på kritikkens unngåelighet: «Hun er allerede anmelder!» Poenget formulerer han fint: «Alt er anmeldelse», noe som betyr at vi ikke kan la være å mene noe om en bok, en plate eller en teaterforestilling. Alle som har vært på kino vet hva som skjer i samme øyeblikk som lyset kommer på: Man kan endelig snakke om det man har sett og hørt, kommentere detaljer og helhetsinntrykk, si hva man mener, felle en dom. Å lese, å lytte til musikk, å se et kunstverk, å spise et måltid – alt dette innebærer alltid og uten unntak en eller annen form for vurdering.

Det er dette det handler om: «alt er en anmeldelse». Ikke bare fordi vi ikke klarer å la være, men fordi selve diskusjonen lærer oss noe, både om det vi har lest eller sett eller hørt, om de vi diskuterer med – og om oss selv. Anmeldelse – kritikk – er en øvelse i å formulere for oss selv og andre hva vi mener om noe, og det er en øvelse i å håndtere de uenigheter som oppstår når vi mener noe. Og det trengs: Vi vet at meninger om estetiske fenomener kan være like sterke som meninger i religiøse spørsmål. Bare spør lærere som opplever at det blir «en ubehagelig stemning» i klasserommet dersom noen skulle finne på å si at en bok er «bedre enn en annen».

Uenighetstrening trengs!

Uenighetstrening trengs, ikke bare i velkjente meningsspørsmål, men også i det mest personlige, i spørsmål om smak: Hva vi liker og hvorfor, hva som er bra og hva som ikke er det. «If we're constantly leaned on by the gentle pressure to nod and smile and agree upon the ever-expanding constellations of cultural consumption and appreciation, then disagreeability, scowling, and shaking one's head feels urgent, and even necessary", skriver den kanadiske filmanmelderen John Semley i boken Hater. On the Virtues of utter Disagreeability (2018), og spørsmålet er kanskje dette: Hvordan kan kritikken bidra til å fremme, ja, dyrke, uenighet i offentligheten? ■

ARRANGEMENT:
Lørdag 1. juni
Kritikerens betydning for kvaliteten på offentlig uenighet?
Medvirkende:
Eirik Vasseden, Audun Lindholm, Danby Choi m.fl
–
Lørdag 1. juni
Fremtidens kultur-journalistikk?
Medvirkende:
Eirik Vasseden, Audun Lindholm, Danby Choi m.fl

Tillit til vitenskapen? 400 år etter Francis Bacon

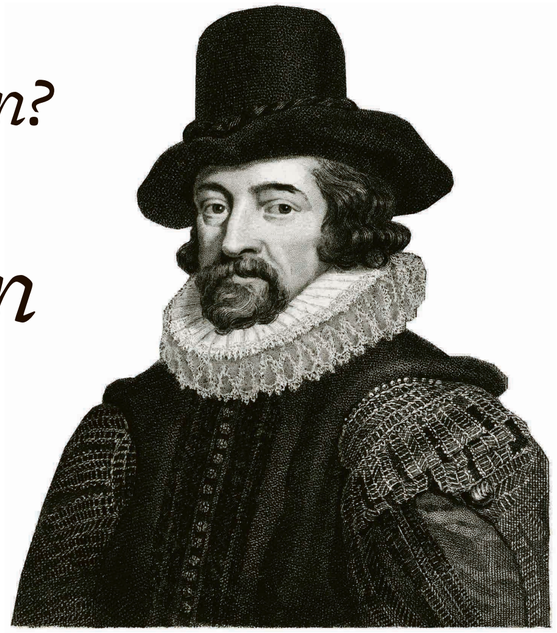

Hva gjør vi når tilliten til vitenskapen synker i det helt vitenskapsavhengige samfunnet?

TEKST *Kjetil Jacobsen, professor i intellektuell historie ved Nord universitet, tidl. Steffens-professor ved Humboldt Universität Berlin. Aktuell med oversettelse av Francis Bacons* Det nye Atlantis.

Prinsippene for det forsknings- og teknologibaserte samfunn ble første gang formulert av den engelske filosofen Francis Bacon i *Det Nye Atlantis*, som utkom etter hans død i 1626. Utopifabelen foreligger nå for første gang i norsk oversettelse (Cappelen 2023). Bacon beskrev hvordan menneskene gjennom eksperimentell naturvitenskap kunne ta kontroll over naturen og gjøre en bedre verden mulig.

Det vitenskapeliggjorte demokratiets krise

I dag er samfunnet mer vitenskapeliggjort enn noensinne. I årene som kommer vil kunstig intelligens på dramatisk vis omdanne hverdagen og ikke minst arbeidshverdagen for oss alle. Ekstra tydelig blir vitenskapsavhengigheten om kontrollen glipper. Når pandemien truer, stenges samfunnet ned i påvente av at forskerne finner vaksine og medisin. Det må de gjøre, hvis ikke mister vi kontrollen over naturen og vår moderne livsform må oppgis. Økokatastrofe og klimakrise truer, men svaret er igjen mer vitenskap og ny teknologi.

Paradokset er at tilliten til vitenskapen samtidig virker være i fritt fall i brede befolkningslag. Folk føler seg kontrollert og manipulert av den farmasøytiske industrien, *The Big Tech* og «dypstaten», og de reagerer med mistenksomhet og med interesse for konspirasjonsteorier. Der helseforskning og moderne landbruk en gang stod for frigjøring fra sykdom og nød, ser mange i dag forskningen som et sted for sammensvergelse. Vaksinemotstand og klimafornektelse blomstrer i et konspiratorisk landskap som er blitt en betydelig politisk kraft i mange vestlige land.

Kanskje er dette vår tids avgjørende demokratiske krise og paradoks: Det vitenskapeliggjorte samfunn der for folk savner tillit til kunnskapens institusjoner. Kunnskapsgapet er også voksende; om vi skal tro rapportene fra skoleverket. Interessen for matematikk og kunnskapene om naturvitenskap ser ut til å stagnere mens algoritmenes makt vokser.

Under *Wonderful World* vil jeg ta et sveip bakover til forsknings- og teknologibaserte samfunns opprinnelse i den vitenskapelige revolusjonen i den første halvdelen av 1600-tallet. En europeisk vitenskapelig offentlighet tok form der polakken Copernicus, tyskeren Kepler, franskmannen Descartes og italieneren Galilei sto for de viktigste oppdagelsene, men der engelskmannen Francis Bacon var den sentrale tenkeren og strategen.

Hva kan vi lære av Francis Bacon?

Det store spørsmålet som Bacons forfatterskap reiste og søkte å besvare, er hvordan man baserer et samfunn på kunnskap, når den kunnskapen som forskningen frambringer, er vanskelig forståelig for politikere og folk flest og dessuten alltid er i endring og utvikling. I motsetning til det 18. og 19. århundrets opplysningsmenn hadde ikke Bacon noen pedagogisk utopi, han er tydelig på at forskningen, uansett opplysningens fremskritt, alltid langt på vei vil være en lukket bok både for de styrende og folk flest. Samfunnet kan ikke baseres i argumentets kraft alene. Bacon ga ikke et enkelt svar på problemet med forskningens autoritet og legitimitet, men foreslo flere ulike svar, som alle har en rik virkningshistorie helt fram til våre dager.

For det første appellerte han til vitenskapens nytte. Forskningen skal avtvinge respekt i kraft av de forbedringer og nye maskiner som den gir opphav til. Vitenskapen er uforståelig for legfolk, men de vil stole på den om de ser at den gir nyttige resultater.

Bacons andre grep for å sikre vitenskapen autoritet består i å utsmykke den med retorisk nimbus. Forfatteren av *Det nye Atlantis* bruker mye plass på å skildre all den prakt og pomp og alle æresbevisninger som omgir vitenskapen og dens utøvere i dette tenkte vitenskapsbaserte samfunnet. Disse passasjene kan virke fremmede og tidvis kanskje lattervekkende på moderne lesere som har lært å se på retoriske effekter med mistenksomhet. Likevel kan man gi Bacon rett i at spørsmålet om kunnskapens retorikk er vesentlig og at samfunn som har satt vitenskapen i sentrum, også har søkt å gi dette et retorisk uttrykk.

Det nye Atlantis av Francis Bacon, oversatt av Kjetil Ansgar Jakobsen (2023)

For det tredje søker Bacon å legitimere den frie forskningen historisk. Bacons innsikt i at vitenskap riktig organisert kan bli en kumulativ prosess, bringer ham på sporet av en ny historieforståelse. Bacons fremskrittstanke er ny og uvant i renessansetiden, men fra og med opplysningen på 1700-tallet blir den vitenskapens viktigste legitimering. Opplysningstiden koblet tanken om vitenskapelig utvikling til den om politiske fremskritt og til menneskerettighetene.

Koblingen mellom vitenskapelig og menneskelig framskritt er blitt problematisert i nyere tid. På 1970-tallet ble den franske filosofen Jean-François Lyotard engasjert av den kanadiske delstaten Quebec for å gjøre en offentlig utredning om konsekvenser av den informasjonsteknologiske revolusjonen. Resultatet var boken *La Condition postmoderne : rapport sur le savoir* (1979) [Den postmoderne tilstand : Rapport om kunnskapen]. Lyotard forutså at den digitale revolusjonen ville gjøre opplysningstidens «store fortellinger» utidsmessige. De humanistiske narrativene var, påsto Lyotard, ute av stand til å gjøre rede for forholdet menneske, samfunn og natur i en verden behersket av digitale informasjonssystemer. Man trenger et nytt slags språk for å snakke om kunnskap eller også se i øynene at kunnskapen blir redusert til kommersiell informasjonsindustri («marchandise informationnelle»).

Kunnskap er ikke makt?

I festivalforedraget vil jeg fokusere på hva «modernitetens far» Francis Bacon faktisk sa og mente om hva kunnskap er og hvordan forskning legitimeres. I lærebøkene knyttes Bacon gjerne til slagordet at «kunnskap er makt». Man kan med stor rett hevde det motsatte, nemlig at Bacon var den første tenkeren som tvilte på at kunnskap er makt. For aristotelikerne som dominerte universitetene i middelalderen og tidlig nytid, var det en selvfølge at de som kjente sannheten, skulle og burde utøve makt og autoritet. Platon og Thomas More mente at vitenskap og makt ideelt sett burde smelte sammen slik at filosofer og vitenskapsmenn styrte staten. Bacon løste derimot vitenskapen ut av autoritetsstrukturene i samfunnet, forbød den å legitimere seg ut fra religionen, tradisjonen eller politikken.

Bacon likte ikke vitenskapelige autoriteter, og man skal ikke gjøre ham til autoritet fire hundre år for sent. Men vi kan lære noe av hvordan engelskmannen angrep vitenskapsteoretiske problemer. Vitenskapsteori og vitenskapssosiologi er i dag nokså skilte disipliner. Filosofene fører sine diskusjoner om hva som kjennetegner vitenskapelig resonnement og metode uten å bry seg med hva sosiologene finner ut om vitenskapens praksis, organisasjonsformer og virkning i samfunnet. Hos Bacon står derimot den «interne» metodekritikken i nøye sammenheng med den bredere «eksterne» refleksjonen om hvordan forskningen bør organiseres som en kollektiv prosess og hvordan man sørger for at dens resultater vinner legitimitet og oppslutning i samfunnet. Ved å føre den interne og eksterne kritikken sammen kom han i posisjon til å tenke nytt og til å vise vei ut av sin tids kunnskapskrise. ■

ARRANGEMENT:
Torsdag 30. mai
Tillit til vitenskapen? 400 år etter Francis Bacon
Medvirkende:
Kjetil Jacobsen

Mellom kultursykdommer og nevroutviklingsforstyrrelser

Jeg tror ADHD-eksplosjonen forteller noe om kostnadene ved å delta i den kronisk stressede talentkonkurransen som 2000-tallet er, skriver Lena Lindgren.

De siste seks årene er antall mennesker som bruker ADHD-medisiner doblet, dokumenterte Morgenbladet i fjor. For noen tiår siden hadde mellom én og to prosent diagnosen, i dag er tallet rundt fem prosent, ifølge helsemyndighetene. Høyst sannsynlig vil veksten fortsette, for rundt 40 prosent av henvendelsene leger mottar, dreier seg om ADHD-utredninger, og private klinikker melder om store skarer som vil betale for å få ADHD-utredning etter at de er blitt avvist av offentlig helsevesen.

Kultursykdommer kan, ifølge den svenske idéhistorikeren Karin Johannisson, defineres som «foranderlige sykdomsbilder, som ser ut til å dukke opp i tider med raske samfunnsendringer». En kultursykdom, definerer hun, forteller ikke først og fremst om biomedisinske markører, «men om sosiale sprednings- og internaliseringsmekanismer, og kan forklare hvorfor et bestemt sykdomsbilde slår igjennom, legitimeres og legemliggjøres innenfor horisonten av en tidsepoke».

Er ADHD en kultursykdom?
Med «kultursykdom» mener jeg ikke at jeg ser ADHD som en kulturell konstruksjon. Jeg har ingen tvil om at ADHD i bunn og grunn er en diagnose – og ny er den ikke: Legen Alexander Crichton beskrev allerede i 1798 kjernesymptomene hyperaktivitet, uoppmerksomhet og manglende impulskontroll hos barn som ellers var normalt intelligente. Jeg forstår også at folk med ADHD blir lei av forståsegpåere som vil debattere hvorvidt de skal få medisinen sin eller ei, vi snakker sjelden slik om andre pasienter. Men selv om ADHD finnes og er en nevrobiologisk forstyrrelse, tror jeg at den eksplosive veksten vi ser nå, de sosiale «sprednings- og internaliserings-mekanismene» som idéhistorikeren Johannisson kalte det, kan ha en kulturell komponent.

Hvorfor dette sykdomsbildet «slår igjennom, legitimeres og legemliggjøres i vår bestemte tidsepoke», er et spørsmål vi alle bør stille oss. For hvis målet er å komme videre opp fra fem prosent (i Sverige har 10 prosent av ungdom under 18 diagnosen), er ikke medisinering av ADHD noe psykiatrien kan finne ut av alene. Da handler samtalen om hva vi må regne som naturlig befolkningsvariasjon, og hvilke forestillinger om normalitet vi skal holde oss med. Og den samtalen bør andre vitenskaper (historikere, samfunnsvitere) og vi vanlige medborgere melde oss inn i.

De siste årenes debatt viser en kokende uenighet psykiatere og spesialister imellom, særlig når det gjelder medisinering av barn, men også i oppfatningen av hvor kulturpåvirkelig ADHD er. Det finnes behandlere som vil dele diagnosen i to: Født sånn versus blitt sånn. For traumer, stress, en utholdelig oppvekst, kan også frembringe ADHD-symptomer. Dette, at ADHD til en viss grad er miljøbetinget, åpner nettopp for spørsmål som: Hva forteller psykisk smerte om? En biomedisinsk ubalanse, eller kulturell og eksistensiell elendighet? Bør det siste behandles med amfetaminpreparater?

Nye medisinske klasser
En sykdom kan ha biologisk grunnlag, men få kulturelt gjennomslag på tidstypiske måter. En måte å bringe debatten videre på går gjennom Ian Hacking, vitenskapshistoriker og vinner av den norske Holberg-prisen i 2009. Hacking studerte klassifisering av mennesker i et vitenskapshistorisk perspektiv. Det fikk ham til å forkaste et strengt skille mellom den medisinske modellen og den sosiokulturelle modellen når det gjelder mentale lidelser. Vi antar at jo mer vi vet om en sykdom, jo tydeligere og flere diagnosekriterier vi setter, desto mer treffsikre blir vi. Men nei, det fungerer ikke kun slik, sa Hacking. Objektene vi beskriver, er nemlig «moving targets». I motsetning til steiner, katter eller atomer, er de ikke indifferente (likegyldige) til sin egen klassifisering. Diagnosesetting, gjennom skjemaer, utredninger og samtaler, er en interaktiv prosess. Når en medisinsk klasse har vokst frem, følger ressurser etter: Samfunnet teller og kvantifiserer, biologiserer, medikaliserer og normaliserer. Det oppstår støttegrupper og interesseorganisasjoner, profesjons- og maktkamper. Underveis blir det til en typologi av mennesker, som på et vis ikke fantes før. En diagnostisk kategori, ja, som også er en kulturell kategori.

Hacking analyserte selv fremveksten av autisme og vektla at diagnosen har et nevrologisk grunnlag som også eksisterte før psykiateren Leo Kanner ga den navn i 1942. Men noe skjedde da

autisme-diagnosen ble et spektrum på 1980-tallet. Før 1975 var høytfungerende autist ingen måte «å være person» i samfunnet på, sammen med venner og i familier eller overfor arbeidsgivere. Spekteret ga grunnlag, ikke bare for nye diagnostiske kategorier, men nye samfunnsidentiteter. I dag har autister sitt eget årlige Pride-tog, Netflix strømmer Kjærlighet på spekteret, Greta Thunberg forteller at Asperger-diagnosen er hennes «superkraft», og i Silicon Valley annonserer tek-selskapene friskt etter «aspies» i viktige jobber. Jeg synes å se en lignende prosess rundt ADHD i dag. Gjennom det nye spekteret, fra mild til alvorlig, i krysningspunktet mellom medisinsk utbrodering og kulturell fremsnakking oppstår ADHD-ere som en ny måte «å være person på».

Kultursykdommenes historie
Vi har lett for å tro at vi i dag besitter den endelige sannhet om mennesket, men den mest berømte kultursykdommen, hysteri, ble ikke skrevet ut av den internasjonale diagnosemanualen før i 1980. På 1800- og begynnelsen av 1900-tallet hersket det ingen tvil om at «hysteri» var en virkelig sykdom. På den anerkjente Salpêtrière-klinikken i Paris holdt den berømte nevrologi-professoren Jean-Martin Charcot, forelesninger for andre vitenskapsmenn i et slags amfi, der han viste frem pasienter (stort sett kvinner) som hadde live hysterianfall der de hyperventilerte, ristet, ropte og besvimte. Charcot representerte et vitenskapelig fremskritt, blant annet ved å lokalisere lidelsen til hjernen (hysteri er det greske ordet for livmor, stedet «sykdommen» opprinnelig var lokalisert). Charcot og hans stab behandlet kvinnelige hysterikere i over 30 år, på det meste over 100 pasienter daglig.

Parallellen til ADHD fungerer ikke som noen strikt sammenligning, men sier noe om verdien av å anlegge et historiserende blikk på diagnoser. Som kultursykdom hadde hysteri opphav i både biologiske/genetiske og miljømessige faktorer. I dag antar forskere at sekkebetegnelsen kan ha favnet om tilstander som schizofreni, borderline og panikkangst-anfall, men det er også bred enighet om at hysteri var fysiske utslag av ulevelige, trange rammer, eksistensielt og seksuelt, for viktoriatidens kvinner. I tillegg illustrerer hysteri Hackings poeng; at pasientene var medskapere av egen diagnose (live-anfallene for de fremmøtte i Charcots amfi var berømte i samtiden). Slik fungerer mentale klassifikasjoner. Individer som faller utenfor samtidens normalitetsbegrep, kan finne identitet og bemyndige seg selv gjennom en diagnose. Diagnosen kan være riktig eller feil. Det den uansett skjuler, fordi det er individet som tar byrden ved å bære den, er omgivelsenes moralske terskler. Idealer om kontroll og selvkontroll i samtiden.

Ubehaget i samtidskulturen
For dette er poenget med å se at ADHD også har aspekt av kultursykdom. Det gir oss mulighet til å snu speilet, og se ubehaget i kulturen. Viktoriatidens hysteri fortalte (dels) om kroppslige effekter av å leve i et eksistensielt fengsel. På samme måte, tror jeg, forteller ADHD-eksplosjonen noe om kostnadene ved å delta i den kronisk stressede talentkonkurransen som 2000-tallet er.

Som kultursykdom forteller ADHD om mange, lange og stillesittende skoleår, en teoribesettelse og et testregime som i masseskala er historisk ny. Et arbeidsliv som er besatt av å omstille seg til noe raskere, smartere, sterkere, bedre. Om tek-plattformer som har sanking av menneskelig oppmerksomhet som forretningsmodell. Ekstremt tempo og ekstrem passivitet. Og du føler deg rastløs, urolig og opplever oppmerksomhetssvikt? Ta pilla di. ■

Denne teksten er en lett omarbeidet kortversjon av en tekst tidligere trykket i Morgenbladet under tittelen: «På et vis er hele samfunnet en kandidat for ADHD-utredning».

ARRANGEMENT:
Torsdag 30. mai
Kultursykdommer og nevro-utviklingsforstyrrelser
Medvirkende:
Lena Lindgren, Charlotte Lunde m.fl.

Noen tanker etter samtaler med

NORGES FARLIGSTE MENN

Hva skjer i hodet til mennesker som bestemmer seg for å drepe, uten åpenbare motiver? I tre år har jeg fulgt tre menn tett i forvaringssoning, gjennom en rekke besøk og samtaler.

TEKST *Erlend Frafjord, journalist, forsker og forfatter. I september gir han ut boka* Norges farligste.

FOTO *Graffiti av DOLK i Halden fengsel*

ARRANGEMENT:
Fredag 31. mai
Norges farligste menn – forvaring og fremtid?
Medvirkende:
Erlend Frafjord, Kristin Jørstad Fredriksen, Arvid Sjødin, Randi Rosenqvist
Programleder: *Kristin Aalen*
Arr. i samarbeid med NFFO

Markus drepte bestekameraten sin i russetiden, mens Hans Marius forsøkte å drepe familien. Faren ble hardt skadet, og han er i dag varig ufør. Chris bestilte og fikk «levert» to drap med sju års mellomrom. Hva skjedde i hodene deres som fikk dem til å drepe, uten åpenbare motiver? Hva fikk de tre mennene til å planlegge og utføre de frykteligste handlinger man kan tenke seg? Hvordan reflekterer de rundt dette i etterkant, og hva tenker de selv om mulighetene for å vende tilbake til samfunnet igjen?

De tre vokste opp i nokså vanlige hjem, men fikk store utfordringer ved inngangen til voksenlivet. For to av dem handlet det om utenforskap. De søkte ned på gutterommet, og inn i sine egne, mørke og sterkt destruktive tanker. Etter å ha drept eller forsøkt å drepe avslørte de planer om å ta livet av flere uskyldige.

I samtalene mine med de farligste har vi snakket mye om empati. Er det slik at noen fullt ut mangler empatiske evner, eller vil alle mennesker ha en viss forståelse for hvilke lidelser de påfører andre? Jeg har lest forskningsrapporter, intervjuet eksperter, og prøvd å knytte teoretiske betraktninger om empati opp mot mine egne samtaler med de forvaringsdømte. Ved å komme tett på livene deres, har jeg undersøkt hvordan de, gjennom en kombinasjon av personlige egenskaper og opplevelser fra oppveksten, ble blant Norges farligste. Hvilke ønsker og muligheter har de for å bli rehabilitert? Og er det slik at alle fortjener å komme ut og bli en del av samfunnet igjen?

Mer risiko for styrket samfunnsvern?
Sistnevnte handler mye om risiko. Parallelt med bokprosjektet mitt har jeg fullført en mastergrad i samfunnssikkerhet, og i masteroppgaven min har jeg studert kvaliteten på risikovurderinger av forvaringsdømte. Dette dreier seg om hvordan vi kan sikre en best mulig tilbakeføring til samfunnet. Her må man veie samfunnets krav på vern mot farlige personer opp mot disse personenes rettssikkerhet og mål om integrering i samfunnet.

En av konklusjonene mine er at samfunnet må akseptere å ta noe mer risiko på kort sikt. Hvis det blir enklere å få permisjoner og overføring til åpnere soning, kan samfunnsvernet styrkes i et lengre tidsperspektiv. Man vil da få en bedre og mer realistisk utprøving av de som kan egne seg til en løslatelse, under forhold som i større grad ligner det som møter dem på utsiden av fengselsportene.

I dag kan strenge føre-var-betraktninger og en lav risikoaksept hos forvaltningen og domstolene føre til at risikobildet av de forvaringsdømte blir for uklart. En annen tilnærming til dette vil i større grad også kunne avdekke hvilke forvaringsdømte som ikke egner seg for en snarlig prøveløslatelse. Å ta kortsiktig risiko handler dermed ikke om å være «dumsnill», eller å sy puter under armene på de dømte, men om å tegne et mer realistisk risikobilde. Det er ikke for å vise medlidenhet at domstolene ofte anbefaler et mindre strengt regime når en forvaringsinnsatt nærmer seg minstetiden for soningen, men derimot for å kunne ta vanskelige beslutninger om løslatelse i framtiden på et mer kvalifisert grunnlag.

Mitt dypdykk i en utsatt menneskegruppe gir førstehåndskunnskap om farlige mekanismer i unge menneskesinn. Det er en del kjennetegn som resten av samfunnet bør være oppmerksomme på, enten vi er lærere, venner, foreldre, eller øvrige slektninger. Målet mitt er å gi mer innsikt i denne mørke bobla, og bidra til kunnskap om hvordan vi kan gjenkjenne den, og hindre at flere havner i den.

De forvaringsdømtes rettssikkerhet
Forvaring gjelder de «friske» straffedømte, men som likevel vurderes å være for farlige til å kunne sone en vanlig fengselsstraff. Et sentralt vilkår er den nærliggende faren for gjentakelse av alvorlige straffbare handlinger. Var man psykotisk på gjerningstidspunktet overføres man til det psykiske helsevernet. Et viktig spørsmål har vært å undersøke hvor friske de forvaringsdømte i realiteten er. I mange av forvaringsdommene har det vært reist tvil om den enkeltes tilregnelighet. For de dømte får disse, i mange tilfeller hårfine, grensedragningene store konsekvenser.

Mens de som blir overført til psykisk helsevern underlegges behandling, blir de forvaringsdømte plassert i årevis i en anstalt hvor man legger lite vekt på behandling. Har forvaring i realiteten blitt en oppbevaringsanstalt for å gjøre samfunnet så sikkert som mulig? Var dette lovgivernes intensjoner da forvaring ble innført?

Det finnes underliggende, alvorlige konflikter mellom kriminalomsorgen og det psykiske helsevesenet. Noen forvaringsdømte er for syke til å sone, men helsevesenet vegrer seg for å ta imot dem. Jeg har fått innsikt i varsler fra forvaringsanstalten som hevder at de mangler nødvendige rammer til å ivareta psykisk syke pasienter. Anstalten mener at de i noen tilfeller bryter menneskerettigheter ved å ha slike innsatte i soning.

Tiden er overmoden for debatt om en svært viktig del av kriminalomsorgen og samfunnsvernet. Hittil har dette vært lite undersøkt fordi få eksterne har hatt gode tilganger til forvaringsdømte som intervjuobjekter over lengre tid. ■

Mennesket og havets dype fremtid

INTERVJU *med Helen Scales av Anders Dunker*

Den engelske marinbiologen Helen Scales er kjent for sine engasjerende bøker om livet i havet, der fascinerende fortellinger om arter og uventede sammenhenger åpner for et dypere miljøengasjement.

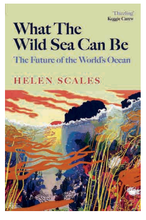

What The Wild Sea Can Be – The Future of the World's Ocean *(2024) av Helen Scales slippes i juni 2024.*

ARRANGEMENT:
Lørdag 1. juni
Future of the Ocean
Medvirkende:
Helen Scales, Adam Welz, Anders Dunker, Sandor Mulzow
–
Helen Scales deltar i flere festivalarrangementer. Se program på wonderfulworld.no
–
Filmen Deep Rising *(2023) vises søndag 2. juni under Wonderful Dokumentarfilmfestival.*

I boken The Brilliant Abyss *(2021) skriver du om dyphavet og spesielt om de omstridte planene om gruvedrift på havbunnen. Du var tidlig ute med å gripe fatt i dette temaet, men nå har vi også hatt protester og mye diskusjon i Norge, siden regjeringen åpnet for utvinning av metaller fra havbunnen i norske havområder. Hva står på spill og hvordan har debatten utviklet seg de siste årene?*

Planene om å høste inn disse potetstore metallklumpene som ligger i dyphavet har blitt et stort tema, siden etterspørsel etter metaller som kobolt har økt på grunn av batteriproduksjon. Samtidig visste vi lite om livet på slike dyp og vi vet fortsatt veldig lite om disse sårbare økosystemene, men utvinning med industrielle maskiner vil åpenbart være katastrofalt, vi vet bare ikke hvor ille det vil gå – og dette er en del av problemet. Denne konflikten var ukjent for de fleste da jeg skrev boken, men nå er det flere politikere som lytter til forskerne og som innser at vi må sette oss mye bedre inn i livet i denne delen av havet, så vi unngår å gjøre store feilgrep i havet slik vi har gjort tidlige og slik vi har gjort på land.

Du har også vært med på å skrive manus til Mathieu Rytz' dokumentar Deep Rising *(2023), som handler om de omstridte planene for gruvedrift på havbunnen, som er full av sjeldne og sårbare arter som vi bare så vidt har begynt å oppdage og forstå. Hvordan var erfaringen din med filmmediet og hvilken respons har dokumentaren fått?*

Det var selvsagt utrolig å oppleve at min egen tekst ble lest av Jason Momoa, og med den vakre musikken og bildene fra livet i havdypet. Det ble sterkt og rørende, synes jeg, og det er fantastisk å se hvordan publikum reagerer.

De får en følelsesmessig opplevelse og lærer samtidig om et akutt problem som også har med internasjonale farvann og politikk å gjøre, samt geologi og marinbiologi, havets historie. Filmen er jo akkurat som boken din en løsning på et kognitivt problem vi har med havet: det er så mye vi ikke vet, og så mye vi ikke ser – så det blir en blind flekk for oss, eller et sted der vi famler omkring og gjør ting vi ender opp med å angre på.

Ja, vi har vært vant til å tenke at havet er så stort og så uuttømmelig at det umulig kan gjøre en forskjell hva mennesket gjør. Dette forandrer seg i dag, med forurensning, overfiske og global oppvarming.

I den kommende boken din What The Wild Sea Can Be – The Future of the Ocean *(2024), uttrykker du både dyp bekymring og noen forsiktige håp for havets fremtid. Havet er motsetningsfullt, for siden det er flytende og fruktbart kan det forandre seg og omstille seg utrolig raskt på noen områder, men på andre måter skjer alt utrolig langsomt. I Norge har det for eksempel vist seg at kråkebollene som har spist store deler av tareskogen, blomstret opp fordi vi fisket for mye av den fisken som spiser dem – steinbiten – på 1970-tallet. Nå står vi igjen med en undersjøisk ørken. Som du skriver om, har forskerne prøvd å fjerne kråkeboller på Vega i Helgeland – og da kom også sjøgresset og tareskogen tilbake!*

Ja, vi har lett for å tenke på sjøpinnsvin og kråkeboller som problemet, men bakenfor ligger det ofte menneskelige inngrep. Men noen ganger kan vi reintrodusere en art som spiser kråkeboller, slik de har gjort med oteren på den amerikanske vestkysten, og så kommer tareskogene tilbake. Den vokser utrolig raskt, og mange er opptatt av hvordan tareskogene hjelper havet å trekke ut karbon fra atmosfæren.

Havet er en del av løsningen, men havet lider også virkelig under problemet, under klimaendringene. Hva bør vi vite om klimaendringer under vann?

Når det blir varmere blir løsningen å bevege seg, så fisk og andre arter trekker ned i dypet og beveger seg nordover og sørover mot polene. De beveger seg fordi de kan, siden verdenshavene er en sammenhengende vannmasse, men også fordi de må. Alle vi arter som lever på landjorden er vant til store temperatursvingninger i løpet av én dag, men i havet er temperaturskiftene langsommere. Dermed har mange mange arter utviklet seg med ganske lave tålegrenser for varme. I dag trekker mange av disse artene mot kaldere hav i Arktis og Antarktis – og ned i dypet. Arter som står stille på havbunnen, slik som koraller, har derimot ingen steder å flykte – og står i fare for å dø, eller til og med dø ut.

I boken din går du tilbake millioner av år til havets lange forhistorie og viser at enorme forandringer også har funnet sted tidligere. Hva lærer vi av å se på havets fortid?

Jeg hadde en følelse av at jeg måtte se bakover for å se fremover, og jeg må innrømme at jeg også er dypt fascinert av havets fortid, der store perioder har kommet og gått. Omveltningene vi ser i havet i dag er skapt av mennesker, men det har også vært store omveltninger før. Trilobittene som levde i urhavet for flere hundre millioner år siden, var for eksempel utrolig vellykkede og avanserte livsformer, og vi har funnet over 25000 arter. Men så døde de helt ut. Når vi ser på evolusjonshistorien er det lett å tro at når en art eller et økosystem forsvinner, så åpnes det opp for nye arter som kan fylle tomrommet. Det kan riktignok skje, men det tar utrolig lang tid, hundretusener av år, ofte lenger.

Og det er et sterkt budskap i boken din: Endringene vi skaper i havet i dag, vil antagelig ha konsekvenser i millioner av år fremover, kanskje lenger enn menneskearten selv vil klare å overleve!

Et eksempel jeg utforsker i boken er hvitfinnet hai, som fantes over alt i Stillehavet i helt ufattelige mengder inntil nylig, helt opp til 1980-tallet, men nå er det nesten ingen igjen, eller veldig få, nedgangen er på over 90 prosent. Det får deg til å spørre deg hvordan vi mennesker i det hele tatt kan få det til. Men når du lærer om dagens industrifiske, trålere og linefiske med 50 kilometer lange liner, begynner du å forstå. Og når du regner inn haiens biologi: mange arter føder levende unger og de forplanter seg langsomt, så det tar tid for dem å komme tilbake.

Desto mer engasjerende er det å plukke opp fakta i boken din, slik som det at mange haiarter føder levende unger, at noen skater er gravide i halvannet år – og at grønlandshvalen først begynner å formere seg når den er hundre år gammel! Kombinasjonen av klimaendringer, forurensning og menneskelig ressursutvinning øver en voldsomt press på havet. Kan vi finne håp om bedre tider?

Der havområder blir vernet mot fiske og menneskelige inngrep ser vi at artsrikdommen stiger veldig raskt. Jeg vil helst fortelle slike oppløftende historier, men det er også mye som går riktig dårlig. Jeg forhandler med meg selv hele tiden i forhold til hvor håpefull jeg synes jeg kan være. Det samme sier mange lesere – de ønsker seg bøker om havets fremtid så de kan få hjelp med å tenke og forstå, men også for å finne ut hva de føler og tror fremtiden til livet i havet. Flere og flere mennesker tenker på seg selv som «havfolk», de er ute på surfebrett og padlebrett, snorkler og dykker, svømmer og studerer, så det virker som langt flere av oss er opptatt av å forstå og beskytte havet enn for bare 10-15 år siden. ■

Dyphavsboring i planetens tålegrenser

Kan vi tillate dyphavsboring når planetens syvende av ni tålegrenser står for fall?

TEKST *Sandor Mulsow, professor ved UACh-Chile, maringeolog, tidligere direktør for EMMR-ISA, medlem av Global Future Council – World Economic Forum*

OVERSATT AV *Lene Kathrine Hoff*

ARRANGEMENT:
Fredag 31. mai
Tåler planeten dyphavsboring?
Medvirkende:
Sandor Mulsow, Virginia Tassin Campanella m.fl.
–
Sandor Mulsow deltar i flere festivalarrangementer. Se program på wonderfulworld.no
–
Filmen Deep Rising *(2023) vises søndag 2. juni under Wonderful Dokumentarfilmfestival.*

Vår interaksjon med Jorda er nå inne i en farlig tid. Så langt vi vet, er planeten vår det eneste himmellegemet hvor det finnes liv. Jordas særskilte egenskap er forekomsten av vann, som på overflaten er ganske påfallende – 70% i utstrekning – men tusen ganger mindre i volum. Et enestående forskningsteam ved Stockholm Recilience Centre har nylig dokumentert at overskridelsen av enhver av de ni tålegrensene i figuren under vil gjøre planeten vår ubeboelig.

I perioden siden 2009 har vi beveget oss over seks av disse ni grensene. Planeten Jorda har overskredet noen av disse også tidligere, men under helt andre forhold, som for eksempel istid. Akkurat nå reagerer Jorda på unike historiske og globale forhold: for mye CO2 i en mellomistid!

I normale perioder er høye nivåer av CO2 i istider nødvendig for å varme opp en frossen Jord. I den spesielle fasen vi er i nå, med høye nivåer av CO2 i en mellomistid, fører imidlertid den igangsatte oppvarmingsprosessen til at varmeforskjellen mellom de kalde polene og det varmere ekvator reduseres. Dette innebærer en endring i den termohaline kontrollen av den globale havsirkulasjonen. Resultatet er en mer tetthetsdrevet termohalinsk kraft, som forårsaker store meteorologiske endringer i tillegg til en global lagdeling av havene.

Disse massive endringene i havenes globale sirkulasjonsmønstre vil kunne føre til matmangel over hele verden. Følgelig vil matsikkerheten for sjømat være i større fare enn noensinne tidligere.

Dette faretruende scenariet er i ferd med å oppstå nå, stille og rolig, mens vi distraheres av forsøkene på å redusere utslipp av CO2 og gå over til e-transport. E-transport krever knappe ikke-fornybare mineraler. Presset legges nok en gang på havene. Denne gangen på dyphavet, gjennom høylytte krav om dypvannsgruvedrift i nasjonale og internasjonale farvann.

De fundamentale spørsmålene som må besvares før vi vurderer dypvannsgruvedrift er disse:

1. Hvor mye vet vi om motstandsdyktigheten til de økologiske funksjonene i dyphavet?

2. Hvor mye biologisk mangfold finnes i dyphavet?

3. Hvor mye karbon er så langt lagret i dyphavet?

4. Hvor store mengder geopolymerer vil bli aktivert dersom man fjerner flere tusen år gamle dyphavssedimenter for gruvedrift?

5. Hvor mye naturlig radioaktivitet er bundet opp i dyphavsstrukturer, som vil kunne utgjøre en risiko i dyphavsgruvedrift?

Dette er grunnleggende spørsmål som det egentlig ikke er mulig å svare på i dag. Men uten disse svarene vil det være irrasjonelt å tillate dyphavsgruvedrift noe som helst sted. Og dessuten, havene kjenner ingen geopolitiske grenser. Enhver inngripen i de nasjonale dyphavsmiljøene vil derfor påvirke naboland og havbiomer over hele kloden.

Vi presser i henhold til forskningen på planetens tålegrenser allerede mot den syvende av Jordas tålegrenser. Den neste grensen fins i havene, slik dette kommer til uttrykk i den økende forsuringen av dem. Dette fenomenet er det rapportert om fra dyphavet ved Clarion Clipperton-sonen. Det tok dyphavet mer enn 50 år å respondere på økningen av CO2 i atmosfæren. Uansett hvilke tiltak vi må sette i verk, vil det ta like lang tid – et halvt århundre – for dyphavet selv bare å registrere at vi er på vei i riktig retning i en mellomistid.

Å redusere CO2-utslipp gjennom å presse gjennom slike moteriktige løsninger som batteritraksjon, som er motivet for dyphavsboring, er ikke svaret planeten vår trenger. I dagens økonomiske situasjon er utvinning av mineraler billigere enn resirkulering, og gruvedrift reduserer ikke CO2-utslipp. Utvinning og metallurgiske prosesser innebærer fortsatt det samme nivået av CO2-utslipp, eller mer. Årsaken er at sjeldne jordarter (REE) slipper ut mer CO2 enn tradisjonelle mineraler og metaller, som for eksempel kobber. REE brukes i stor utstrekning i produksjon av elektriske biler. Det er ikke mulig med den teknologien vi har nå, å lage batteriene mindre og å redusere vekt i forhold til kraft, mer enn det vi klarer med litiumbatterier. Dessuten krever overgangen innenfor transportsektoren at vi kvitter oss med alle bensinbiler, uten resirkulering, bygger nye med nyutvunnet metall, med batterier som krever kontinuerlig opplading og som jevnlig må byttes ut. Mye penger kan tjenes av noen få, men denne utviklingen vil neppe føre til lavere CO2-utslipp. Å lade opp enorme mengder biler vil kreve en enorm produksjon av elektrisk kraft (kull, olje) og nye egnede kraftsystemer i hver eneste by i verden. Den virkelige kostnaden ved dette, vil i så fall være overskridelsen av den syvende av Jordas tålegrenser – havgrensen (jf. figur 1). Det vil i så fall kunne bli en ufattelig byrde for fremtidige generasjoner.

Hva må vi gjøre?
Ingen dyphavsgruvedrift noe sted før vi grundig utforsker det viktigste habitatet på planeten for å beskytte det, for fremtidige generasjoner. Vi må be om en stans – et moratorium – av dyphavsgruvedrift.

Vi og politikerne våre må tenke oss om og helst erstatte olje med hydrogen som drivstoff i forbrenningsbiler. Tross alt er hydrogen det grunnstoffet vi har mest av på Jorda og i hele universet. Forbrenningen produserer for det meste vann som avfallsstoff. ■

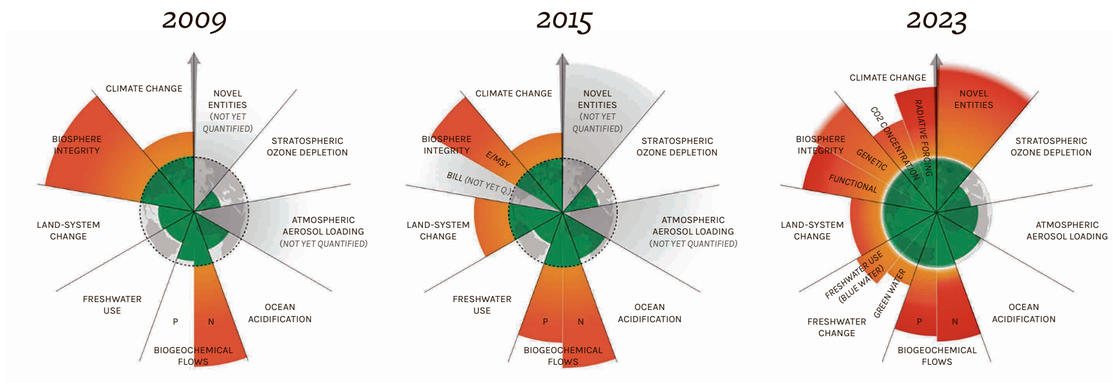

7 boundaries assessed, 3 crossed | *7 boundaries assessed, 4 crossed* | *9 boundaries assessed, 6 crossed*

Hva kan vi lære av Hegel i dag?

Du som nå har bladd opp i denne festivalavisa er allerede på vei mot å bli en god hegelianer. For Hegel selv begynte hver dag med å lese avisa.

TEKST *Sigurd Hverven, filosof og forfatter av Hegel (2024), Ville verdier (2023) og Naturfilosofi (2018).*

En gang skrev han i dagboka si at «avislesing om morgenen er en slags realistisk morgenbønn». Både når man ber og når man leser dagens avis, «orienterer man holdningen sin mot verden», mot Gud eller mot det verden er. «Det første gir like mye sikkerhet som det siste, i den forstand at man vet hvor man står», skriver Hegel.

Dagboknotatet uttrykker et ønske om å rette blikket utover, om å engasjere seg i verden og i sin tid. Det kan også leses som en oppfordring til å rette oppmerksomheten mot det som betyr noe for andre. Slik får man fotfeste. I min bok, Hegel: En ganske enkel bok om en vanskelig filosof, forsøker jeg å ha samme innstilling. Jeg retter blikket utover, mot verden utenfor fagfilosofien, og forsøker å tenke med Hegel på problemer det står om i avisene jeg leser om morgenen, temaer fra tv-seriene jeg ser med kona om kvelden, romanene jeg leser på senga om kvelden, musikken jeg hørte på da jeg var i pappapermisjon og samtaleemner som opptar mennesker i dag.

Denne måten å nærme seg Hegel på, knytter hans tidvis svært abstrakte filosofi til konkrete erfaringer og problemer. Når jeg leser Hegel, er det slik hans filosofi åpner seg for meg. Den blir meningsfull når jeg kan relatere det han skriver til ting jeg selv eller andre har erfart.

Hegel og det sosiale selvet

Det første jeg virkelig ble truffet av, da jeg hørte om Hegel, var tanken hans om at selvet er grunnleggende sosialt. Det menneskelige selvet er ikke noe oppe i hodet. Selvet ditt utspiller seg mellom deg og andre, i din henvendelse til dem, i deres henvendelse til deg, i deres reaksjoner på hverandre og i deres forsøk på å nå ut til hverandre.

I tilfeller av konflikt eller sammenbrudd blir det spesielt tydelig. Hvis du har opplevd å bli ydmyket, latterliggjort eller avkledd av andre, har du trolig også erfart, med full styrke, at selvfølelsen, selvtilliten og identiteten din ikke fullt og helt er i din kontroll. Det blir åpenbart at din selvopplevelse og selvforståelse avhenger av andres anerkjennelse.

Samtidig kan du gjennom slike erfaringer bli oppmerksom på hvor uvurderlig andre menneskers anerkjennelse kan være i livet. Gjennom fraværet av anerkjennelse lyser anerkjennelsens betydning opp. Det er en typisk hegeliansk tankefigur.

For meg var dette den første store erkjennelsen i møte med Hegel: Vi mennesker er sosiale dyr inn til margen. Vi er som vedkubber, det er mellom oss det virkelig tar fyr.

En viktig konsekvens av Hegels sosiale forståelse av mennesket, er at vi ikke alltid har full oversikt over hvem vi selv er. Dersom det menneskelige selvet er grunnleggende avhengig av andre, fins det ingen fast og urokkelig kjerne inne i deg, som bare du har tilgang til. Det er en moderne myte at det finnes en slik kjerne.

Tenk bare på hvor ofte du hører noen si: «Bare vær deg selv.» Det gjentas som et mantra i reklamer og coaching eller som et velment råd før en date eller et jobbintervju. Inntrykket som etterlates er at vi mennesker kan vende øyet innover og granske det vi finner der. Da vil det åpenbare seg en fast kjerne: Du har «funnet deg selv».

Men dersom selvet vårt er grunnleggende formet av relasjoner til andre mennesker, kan vi ikke vite hvem vi er bare ved å se innover og granske oss selv. Dersom Hegel har rett, er vi uoversiktlige for oss selv. Det kan oppstå situasjoner hvor vi ikke forstår hvorfor vi sier det vi sier, eller gjør som vi gjør. Det menneskelige selvet er dobbelt eller fordoblet, sier Hegel, og vi kan aldri riktig stirre oss selv i hvitøyet.

Hva kan vi lære av Hegel i dag? Mye forskjellig, om blant annet anerkjennelse, historie, frihet, fremmedgjøring, krig, galskap, menneskeverd og natur, som jeg viser i boka mi. Vi kan også lære noe om kjærlighet.

Hegel og kjærligheten

«Elsk deg selv», hører vi stadig, i alt fra meditasjonskurs til selvhjelpsbøker. Det er vanlig å hevde at selvkjærligheten er et fundament som må være på plass før du kan begynne å bry deg om andre mennesker. Skal vi tro Hegel tyder slike tegn i tiden på at vi har misforstått fullstendig hva kjærlighet er. «Selvkjærlighet er et ord uten mening», hevder han, stikk i strid med påstandene i vår tid. Så hva er kjærlighet, ifølge Hegel?

Slik Hegel tenker, må virkelig kjærlighet være rettet utover. Kjærlighetsrelasjoner skaper en form for forstyrrelse av din identitet. Forstyrrelsen skjer gjennom kontakt med en andrepart, men det er mest en god forstyrrelse, den røsker deg ut av deg selv på en måte som det er grunn til å ønske velkommen.

Slik kjærlighet omfatter mer enn bare romantisk kjærlighet mellom partnere. Du kan også elske en venn, eller barna dine, eller en samfunnsform eller en hobby eller et naturlandskap.

Det slår meg at det å satse på den virkelige kjærligheten, slik Hegel forstår den, kan være en motstandshandling i vår individualistiske tid.

Det er typisk for vår tid at mennesker vil holde alle muligheter åpne, og unngår varige forpliktelser til andre. Unge mennesker søker etter partnere på smarttelefonene sine, der de fremstiller seg som varer for hverandre. De eneste vi tør å gifte oss med, er oss selv.

I møte med slike tendenser i tiden, kan det å satse på en kjærlighetsrelasjon til et annet menneske, enten det er en partner eller et barn – og utsette seg for begrensninger, hengi seg til det ukjente og lukke muligheter – være en radikal motstandshandling. Det er utover vi må gå. ■

ARRANGEMENT:
Fredag 31. mai
Årets klassiker: Hegel aktualisert på 45 min
Medvirkende:
Sigurd Hverven
Vert: *Terje Sparby*

Viktigheten av å gå inn for å gå ut

Hvis du trenger inn til kjernen av deg selv, hva finner du da?

TEKST *Viggo Johansen, filosof, kognitiv atferdsterapeut og forfatter av bøkene* Indre stillhet *(2013) og* Stille vitne *(2015).*

Hvis vi skal svare på spørsmålet om viktigheten av å gå inn – eller eventuelt illusjonen om viktigheten av å gå inn – må vi først avklare hva et menneske er. Hva er menneskets natur? Dette er naturligvis en umulighet, hvert fall rent objektivt, men jeg må avklare for meg selv hva et menneske er. Jeg må ta et standpunkt, for på dette standpunktet tar jeg alle andre avgjørelser (enten jeg vet det eller ikke).

I vitenskapen defineres noe som virkelig hvis det har utstrekning. Med andre ord, hvis noe er virkelig er det materielt. Som en konsekvens av dette er vitenskapen tvunget, i spørsmålet om bevissthet, til å ta standpunktet at bevissthet egentlig er et materielt fenomen. Bevissthet er egentlig et produkt av nevrologisk aktivitet i hjernen. Som en konsekvens av dette igjen har vi redusert oss selv til biologi og evolusjon, hele mennesket blir forklart på dette grunnlaget. Den dypeste sannheten om mennesket er at vi er adskilt og alene i verden, at forbindelse, kjærlighet og mening er noe vi må skape selv, og at vi ikke har en kjerne, ingen essens.

Vitenskapens harde problem

Spørsmålet om bevissthet kalles noen ganger for vitenskapens harde problem. Det er et hardt problem rett og slett fordi det er vanskelig, noen vil si umulig, å gjøre rede for at det er noe å være meg – gjøre rede for det å erfare i det hele tatt – ved å henvise til underliggende og fysiske prosesser i hjernen. For ikke å snakke om at det ikke finnes vitenskapelig evidens for dette synet. Det er en antakelse.

På dette grunnlaget gir det god mening å si at selvet er en konstruksjon. Narrativet om meg er meg. Det gir også god mening å si at jeg blir til i møte med den andre og i møte med verden. Handlingene og relasjonene mine definerer meg. Jeg er ingenting i meg selv. Det er ingen sann versjon av meg. Derfor er også utsagn som «vær deg selv» egentlig meningsløse. Riktignok er det moderne mennesket alltid fritt til å fornye seg, men den ene personaen er ikke noe sannere enn den neste.

Hvis menneskets natur er biologi og kun biologi – uten kjerne og essens – gir det ingen mening å gå innover. Naturligvis er det nyttig med psykologisk innsikt, men det handler da først og fremst om å samle narrativet om meg selv til en funksjonell helhet. Det gode liv innebærer å leve et aktivt liv, hvor jeg får brukt evnene mine, utfoldet meg i henhold til talentene mine, i samspill med andre både profesjonelt og privat. Når vi får til dette på en god måte skaper vi et sunt jeg, og vi skaper mening. Både selvet og mening og kjærlighetsfulle relasjoner er konstruksjoner – men like fullt viktige konstruksjoner – i den kosmiske tilfeldigheten av et menneskeliv.
I alle verdens visdomstradisjoner – både i øst og vest – svarer de helt annerledes på hva menneskets natur er. Hver tradisjon bruker sitt språk, naturlig nok, men de peker alle på at mennesket er mer enn biologi. I tillegg til materieuttrykket har vi også en åndelig natur, og de hevder alle på hver sin måte at det gode liv – virkelig mening, glede, kjærlighet, kapasitet for omsorg – oppstår når vår dypere natur bevisstgjøres.

På naturvitenskapens alter

Selv har jeg levd 4 år som buddhistmunk, og brukt de siste 35 årene av mitt liv på å studere og praktisere i henhold til østlig filosofi. La oss for enkelthets skyld i det følgende kalle det yogafilosofi. Rett og slett fordi ordet «yoga» kan oversettes med «union», som peker mot en grunnleggende enhet mellom menneskets Selv og det Universelle Selv. Altså, menneskets kjerne er det samme som kjernen i all eksistens, og ved å erkjenne mitt eget senter frigjør jeg samtidig mitt dypeste potensial. Med potensial menes ikke her at jeg finner ut av hva jeg skal gjøre når jeg blir stor, men potensialet for visdom, fred, og ubetinget kjærlighet. Vi kan godt tillegge mening, men i så fall snakker vi om meningsfylden i kun å være.

Det samme tankegodset finner vi i antikkens filosofi og i den kristne mystikken, i de vestlige visdomstradisjonene – men stort sett kuttet vi båndet til disse levende tradisjonene i oppgjøret med religionen og overtroen. Vi kastet ut barnet med badevannet. Mennesket som åndsvesen ble ofret på naturvitenskapens alter. I den kristne mystikken snakkes det om «Unio Mystica», den mystiske unionen mellom Gud og sjelen. Da gir det ikke lenger mening å snakke om Gud som et vesen, men om Gud som Væren. Det finnes bare én Væren, og dypest sett er min væren og Guds Væren én og den samme Væren. Dette kan naturligvis ikke begripes med ord og intellekt, det er en erkjennelse. Noen ganger omtalt som ego-død.

Det finnes utallige beskrivelser av menneskers direkte erkjennelser av en transcendent virkelighet, samt utallige visdomstekster som bærer vitne om et helt annet syn på eksistensen som da oppstår. De beste av disse tekstene finner sitt publikum igjen og igjen, for de er tidløst aktuelle. De snakker om det i oss som er tidløst.

Fra dette perspektivet gir det stor mening å finne kjernen i seg selv. Ikke bare har du en kjerne, et virkelig Selv, men i denne kjernen ligger ditt dypeste potensiale skjult. Visdomstradisjonene tilbakefører all lengsel dypest sett til lengselen hjem. Alle andre behov og lengsler som oppnås varer kun en liten stund, og så er vi sultne igjen – men når du finner hjem i deg selv finner du også fred.

To selvforståelser

Fra mitt perspektiv er det ikke noen egentlig konflikt mellom disse to synene på menneskets natur jeg her har skrevet om – de tilhører to forskjellige bevissthetstyper. De fleste mennesker i dag plasserer sin jeg-opplevelse innenfor rammen av kropp og psyke, to systemer som endrer seg kontinuerlig. Dette gir oppgav til et narrativt selv, et selv i konstant endring, et selv som hele tiden er kommende. Fra dette perspektivet er det ingen egentlig selv-verdi. Selvet får verdi gjennom de andres blikk, som i vår tid stort sett innebærer å prestere. Når jeg presterer har jeg verdi, når jeg ikke presterer har jeg ingen verdi.

Ifølge visdomstradisjonene er dette lovmessigheten for kropp og psyke, de hevder bare at dette ikke er hele historien om mennesket. Vi har flere rom i oss. Bakenfor det psykiske rommet og det psykologiske selvet er det et Virkelig Selv, et tidløst Selv – som i sin natur er ren bevissthet. Dette kan kun erkjennes ved å stilne kropp og sinn – derav alle kontemplative øvelser som finnes i alle tradisjoner. Når det virkelige Selvet erkjennes blir jeg-opplevelsen utvidet. Fra da av, når du sier «jeg», betyr det noe annet enn bare kropp og sinn. Det virkelige Selvet er et værende Selv, det blir ikke noe mer av å prestere og ikke mindre av å ikke prestere.

Egentlig er dette materiale for en bok, og ikke bare en kort artikkel. Men jeg stopper her for nå. I grunnen ville jeg bare belyse at viktigheten av å gå inn, eller ikke, avhenger av hva et menneske faktisk er.

Hvis man lever innenfor den moderne vitenskapsmytologien gir det ingen mening i å sette av tid til meditasjon og introspeksjon for å forløse sitt dypeste potensial for mening og kjærlighet, for det er tomme løfter. Fra perspektivet av mennesket som et åndsvesen gir det moderne løftet om at personlig suksess er opphavet til et godt liv ingen mening, fra det perspektivet er det personlig suksess som er det tomme løftet. Det adskilte jeget lever på en illusjon, og kan aldri fylle det sorte hullet av meningstomhet med erfaringer og oppnåelse, det tømmes like fort som det fylles. Hvis mennesket er et åndsvesen finner du den andre i kjernen av deg selv. Din egen kjerne bryter adskillelsens forbannelse, og med det får mening, kjærlighet og det gode liv et helt annet innhold. ■

ARRANGEMENT:
Torsdag 30. mai kl 12:00-15:00
Workshop i selvledelse og tilstedeværende ledelse
Medvirkende:
Viggo Johansen
–
Viggo Johansen deltar i flere festivalarrangementer. Se program på wonderfulworld.no

BIOTEKNOLOGI OG FREMTIDS-MENNESKET

TEKNOLOGIENS STORE TENKERE

EPIDEMIOLOGI, VIRUS & VAKSINER

KLIMA & KAPITALISME

DØDEN & POPULASJONS-ETIKKEN

HJERNEN & NEVRO-VITENSKAPEN

UNGDOM, FILOSOFI & FREMTIDENS UTFORDRINGER

IDENTITET, SELVUTVIKLING & SELVAVVIKLING

KONSERTER, POESI & STANDUP

NATUR / UNATUR / NATURLIGHET

FEMICIDE & STRAFF

KJÆRLIGHET & TAKK-NEMLIGHET

PSYKOLOGI & ØKONOMI

KJØNN, KLITORIS & FEMINISMER

KRIG, UTOPI, LITTERATUR & IDEOLOGI

MØRK MATERIE, KJERNER & PARTIKLER

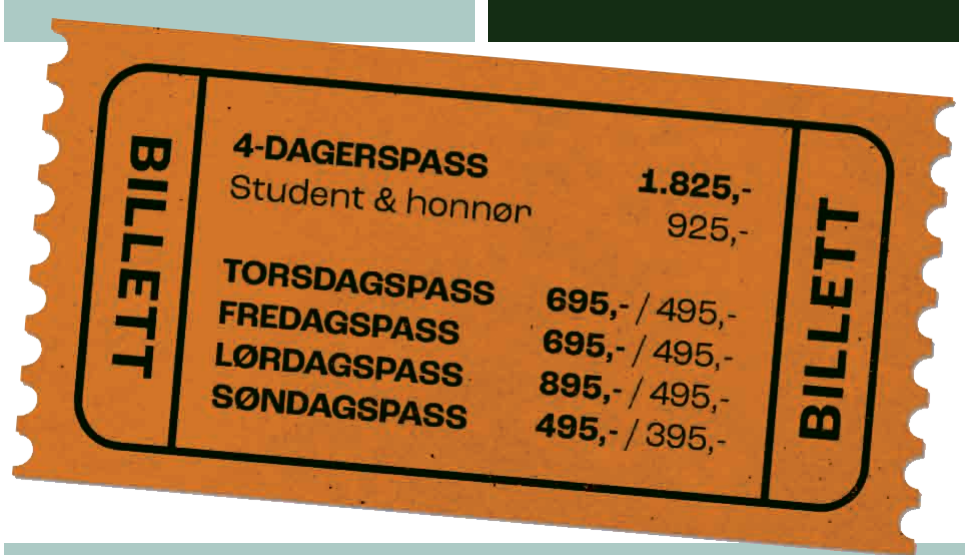

Velkommen til **Uenighetsbar for unge** torsdag, fredag og lørdag med Subjekt-redaktør Danby Choi som vert. – Et øvingsrom for å tørre å kritisere, være uenig og ytre seg i offentligheten.

Wonderful World

Den nordiske festivalen
for filosofi & vitenskap
Stavanger øst, 30.mai – 2.juni

Billetter og program på wonderfulworld.no